

Osman Hulûsi Efendi'nin "Nasihat" Şiirinde İdeal İnsan Tipi

The Ideal Human Type In Osman Hulûsi Efendi's Poem "Nasihat"

ÖZET

Nasihât-nâmeler, İslâmî değerlere dayalı ahlâkî ilkeleri özlü ve anlaşılır bir şekilde ifade ederek özellikle gençlere öğüt vermek amacıyla yazılmış eserlerdir. Ahlâk, edebiyatın önemli bir konusudur ve bu nedenle öğretici nitelikteki eserler ve dinî-tasavvufî metinlerde geniş bir şekilde ele alınır. Nasihat, Allah'a içtenlikle bağlanmayı, O'nun emirlerini samimiyetle yerine getirmeyi ve Hz. Peygamber'in sünnetine uygun bir yaşam tarzı sürdürmeyi ifade eder. Gönül ehli insanlar, sadece kendi kurtuluşlarına değil, aynı zamanda sevenlerinin eğitimine ve çevrelerindeki insanların da kötülüklerden kurtulmalarına da önem verirler. Kendi davranışlarıyla örnek olmanın yanı sıra, insanlara irşad ve nasihat yoluyla rehberlik ederler. İdeal insanın niteliklerini öğütlerle anlatarak toplum içindeki rolünü açıklarlar. Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş Efendi, "Nasihat" şiirinde cemiyet açısından örnek ve ideal bir insanın davranışlarını dile getirir. Nutk-ı Şerif'in beyitlerinde tevazu, gurur ve kibirden kaçınmak, nefisle mücadele, Allah için insanlara hizmet etmek ve karşılık beklemeden fedakârlık, gönül incitmemek ve kazanmak, hiçbir canlıya hizmette kusur etmemek, merhametli ve cömert olmak, hoşgörü ve doğruluk gibi tasavvufî öğütler vermektedir. Osman Hulûsi Efendi'ye göre, ideal insan büyüklük taslamaktan kaçınmalı, başkalarını küçümsememeli ve onlarla alay etmemelidir. Yalan söylemekten, hainlik yapmaktan, insanların kalplerini kırmaktan, insanlığa zarar vermekten ve kötü alışkanlık hareketlerinden uzak durmalıdır. Tüm dinî yasaklardan kaçınarak, helal sınırlar içinde Allah'ın emirlerine uygun yaşamalıdır. İnsan, fitraten temiz bir varlık olarak bu âleme gelir ve bu temizliği korumalı, günah ve kötülüklerle lekelenmemelidir. Gerçek ve ideal insan, sınırlarını bilir ve aşmaz, toplumun yararına çalışır ve hiçbir varlığa zarar vermez. Saf bir fikre, sağlam bir inanca ve yüce bir inceliğe sahip olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Türk Halk Edebiyatı, Nasihat, İdeal İnsan, Nefisle mücadele, Tasavvufî Öğütler.

ABSTRACT

Nasihât-nâme's are works written to give advice especially to young people by expressing moral principles based on Islamic values in a concise and understandable way. Ethics is an important subject of literature and is therefore dealt with extensively in instructive works and religious-sufistic texts. Nasihat means to be sincerely devoted to Allah, to sincerely fulfill His commands and to lead a lifestyle in accordance with the sunnah of the Prophet. People of the heart care not only about their own salvation, but also about the education of their loved ones and the salvation of the people around them from evil. In addition to setting an example with their own behavior, they guide people through guidance and advice. They explain the qualities of the ideal person with advice and explain their role in society. In his poem "Nasihat", Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş expresses the behavior of an exemplary and ideal person in terms of society. In the couplets of the sermon, he gives Sufi advice such as humility, avoiding pride and arrogance, struggling with the ego, serving people for the sake of Allah and sacrifice without expecting anything in return, not hurting and winning hearts, not failing to serve every living creature, being merciful and generous, tolerance and truthfulness. According to Osman Hulûsi Effendi, the ideal person should avoid arrogance, should not belittle others, and should not mock them. He should avoid lying, treachery, breaking people's hearts, harming humanity, and bad habits. Avoid all religious prohibitions and live in accordance with Allah's commands within halal limits. The human being comes to this world as an inherently pure being and must preserve this purity and not be stained by sins and evil deeds. The real and ideal human being knows his limits and does not exceed them, works for the benefit of society and does not harm any being. He should have a pure idea, a firm belief, and a sublime refinement.

Keywords: Turkish Folk Literature, Advice, Ideal Human, Struggle with the Self, Sufi Advice.

GİRİŞ

Nasihat, Arapça "Nush" kökünden türemiş olup "Saf, hâlis olmak" anlamına gelir. Bu kelime, başkasının hata ve kusurunu düzeltmek için çaba göstermek, iyiliği teşvik etmek ve kötülükten kaçınmaya yönelik öğütler vermek için kullanılır. Aynı zamanda, doğruluk, samimiyet ve dürüstlüğü ifade eder. Arapça "va'z" kelimesi de dinî öğüt vermenin yanı sıra, bir kişinin kalbini yumuşatıcı ve iyiliğe teşvik edici sözler anlamına gelir. "İza" ve "Pend" gibi Arapça ve Farsça kelimelerde "Nasihat" kelimesinin karşılıklarıdır. İslâm âlimleri, nasihatın doğru yöntem ve

Oğuzhan Aydın¹

How to Cite This Article

Aydın, O. (2024). "Osman Hulûsi Efendi'nin "Nasihat" Şiirinde İdeal İnsan Tipi" International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:10, Issue:4; pp:599-613. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11097957>

Arrival: 07 March 2024
Published: 30 April 2024

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Doç. Dr. Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye. ORCID: 0000-0002-0034-1396

kurallarına dair bazı ilkeler belirlemiştir. İbn Hibban, bazen nasihatın olumsuz bir tepkiyle karşılanabileceğini belirterek, sadece kabul etmeye istekli olan kişilere nasihat etmenin önemini vurgular. Zira nasihate teşekkür etmeyen bir kişiye öğüt vermek, verimsiz bir toprağa tohum ekmek gibidir. Nasihati kabul etmeye yanaşmayanlar genellikle kibirli kişilerdir. Ayrıca, nasihat gizlice yapılmalıdır. Doğru bir şekilde yapılan nasihatler, insanlar arasındaki sevgiyi, saygıyı ve dostluk anlayışını artırırken, kardeşlik bağlarını da güçlendirir (Çağrı, 2006: 408).

Farklı kültürlerde, dürüstlüğe ve ahlâka değer veren bireylerin oluşturduğu toplumlar için öğüt verici eserlere sıkça rastlanır. Bu tür eserler genellikle semavî dinlerin ve ahlâk felsefecilerinin belirlediği ilkeler doğrultusunda yazılır. Arap ve İran geleneğinde de bu tür eserlerin birçok örneği bulunmaktadır. Türklerin ise, İslâm dininin nasihat etmeyi önemseyişine dair âyetler ve hadislerin etkisiyle, Müslüman olduktan sonra bu tür kitaplar yazmaya başladığı bilinmektedir. Nasihatnâmeler genellikle ahlâkî ve öğretici eserlerdir. İslâm toplumlarında, ahlâkın teorik ziyade pratik uygulamasına önem verilmiştir. Bu nedenle, dinin koymuş olduğu helal-haram kuralları ile yaşayan geleneğin içindeki doğru ve yanlış davranışları ele alan nasihatnâme türü kitaplar yazılmıştır. Yazarlar, kendi gözlemlerinden, tecrübelerinden ve kültürel alanlarındaki birikimlerden yararlanarak, âyetler, hadisler, atasözleri ve vecizelerden öğütler verirler. Ayrıca, çeşitli hikâyeler anlatılarak kıssadan hisse çıkarılması teşvik edilir (Pala, 2006: 409).

Nasihatnâmeler veya diğer adıyla Pendnâmeler, İslâmî temellere dayanan ahlâk ve edep prensiplerini kısa ve özlü ifadelerle dile getirerek, özellikle genç nesillere öğüt vermek amacıyla yazılmış eserlerdir. Ahlâk konusu, edebiyatın önemli konularından biridir ve bu nedenle öğretici nitelikteki eserler ile dinî-tasavvufî mahiyetteki eserlerde geniş bir şekilde ele alınır. Türk edebiyatında öğüt verme geleneği oldukça eski zamanlara dayanır ve atasözleri gibi kalıplaşmış ifadeler bu geleneğin en belirgin örneklerindedir. Kutadgu Bilig, Atebetü'l-Hakâyık gibi eserler bu geleneği sürdürmüş, Ahmet Yesevi'nin Hikmetler'i de bu çizgiyi devam ettirmiştir. Yunus Emre'nin Risâletü'n-Nushiyye'si ise sadece ahlâk konusunda değil, aynı zamanda estetik bir dille Kur'ân-ı Kerim ve hadislerden çıkarılan dersleri de sunar (Arslan, 1994: 8).

Nâsîh ve nasihatçi kelimeleri, genellikle "Öğüt veren" anlamında kullanılır. Bu anlamıyla, Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Hûd'un kavmine hitabı sırasında kullanılmıştır. Hz. Hûd, kavmine gönderildiğinde onlara güvenilir bir öğretici olduğunu bildirmiştir. Hz. Peygamber ise bir hadisinde "Nasihat" kelimesini "Samimiyet" anlamında kullanmıştır. Allah Resûlü'nün "ed-dînu en-nasîha" yani "Din, samimiyettir." hadisiyle dini, samimiyet şeklinde tarif ettiği bilinmektedir. Dolayısıyla nasihat, Hakk'a içtenlikle bağlanmak, O'nun emir ve yasaklarını samimiyetle yerine getirmek ve Allah Resûlü'nün sünnetine uygun bir hayat tarzı sürdürmek anlamına gelir. Bu doğrultuda, nâsîh olmak için bu değerlere samimiyetle bağlı kalmak ve diğer insanların da bu yolu takip etmelerini sağlamak önemlidir. İyiliği emretmek, kötülüklerden sakındırmak, insanları iyiye, güzele, doğruya çağırmak ve onlara tavsiyelerde bulunmak, öğüt vermek için gereklidir. Bu amaçla, her kesimden insanlara nasihat etmek maksadıyla birçok eser yazılmış ve bu eserler, kültürümüzün önemli yapıtları arasında yer almıştır (Akkuş, 2009: 10-13).

İslâm, ilâhî kaynaklı dinlerin sonuncusu olup, Allah'ın emirlerini ve yasaklarını insanlara en olgun ve mükemmel şekilde bildirdiği evrensel bir dindir. Diğer dinlerin savunduğu gibi, İslâm da insanların bu dünyada mutlu olmalarını ve ahirette kurtuluşa erişmelerini amaçlar. İslâmî eserler içerisinde "Nasihatnâme" türü, dünyevî ve uhrevî hedeflere ulaşmada önemli bir role sahiptir ve bu eserler, insanların iki dünya mutluluğuna ulaşmalarını kolay kılmayı amaçlar. Nasihatnâmeler, insanların saygın, erdemli, onurlu ve müstesna hayatlar geçirmelerini hedefleyerek toplumun her kesimine hitap eder. Ancak Allah'ın Kur'ân'da belirttiği gibi, insanları yeryüzünde halife kılan (Bakara, 14) ve onları birbirinden farklı derecelerde sınavan O'dur (Mülk, 2). Bu nedenle, insanların içinde bulunduğu pozisyon ve sorumlulukları göz önüne alındığında, önder şahsiyetlerin belki de en fazla dikkat etmeleri gereken husus; sözlerinin ve amellerinin doğruluğudur. Birçok tasavvuf büyüğü yol gösterici olan rehber şahsiyetlerin bu dünyada peygamberlerden sonra insanlara irşad ve tebliğci kişiler olduğunu ve dolayısıyla sorumluluklarının herkesten daha önemli olduğunu ve hareketlerinde azami dikkatli davranarak yaşam sürmeleri gerektiğini vurgulamıştır (İdriz, 2020: 3). Tasavvuf, insanın kötü vasıflarından kurtulma ve iyi vasıfları kazanma yollarını, manevî merhaleleri geçerek en üstün merteye olan "İnsan-ı Kâmil'e" ulaşma kurallarını ve Tevhid'in sırlarını konu edinen bir ilimdir. Allah'ın rızasına ulaşmak ve ebedî mutluluğa erişmek için terbiye-yi nefsi ve hüsn-ü ahlâkî tavsiye eder. İç ve dış dünyayı aydınlatma, suret ve sîreti temizleme sürecini ele alır. Tasavvufun temel konuları insan ve özellikle insanın ruhu, ahlâkî ve psikolojik yapısıdır. Bu ilmin bir gayesi de Hz. Peygamber'den sonra, onun manevî liderliğini üstlenebilecek gerçek vârislerini, yani velileri ve sûfileri yetiştirmektir. Ayrıca, insanın ruhunda gizli olan ilâhî sırları keşfetmek ve açığa çıkarmak da önemli bir hedefdir. Tasavvuf aynı zamanda, insanın ölmeden önce ölmenin ne anlama geldiğini ve nasıl gerçekleşeceğini öğretir. Sonuç olarak, tasavvufî sistemdeki amaç, ahlâkın en yüksek seviyesine ulaşmak için Hz. Peygamber'in izlediği ve gösterdiği yoldan ilerleyerek, iç ve dış olgunluğuyla insanlığın en güzel örneği olan Hz. Peygamber'in hakiki vârisi olmaktır (Öztürk, 1979: 22). Görüldüğü gibi, Kur'ân ve Sünnet kaynaklı bir hedefin insanları ulaştıracağı nokta,

Allah ve Resûl'ünün ahlâkıyla ahlâklanmaktır. Tasavvufun amacı da Allah'ın rızasını kazanmak için nefisleri temizlemek, güzel ahlâkı benimsemek ve özetle Allah ve Resûl'ünün ahlâkıyla bütünleşmektir. Tasavvufun insan hayatına kattığı derinlikte, her insan hareketinde; içtenlik, sabır, Allah'a güven, dünyaya karşı azlıkla yetinme, iç zenginlik, fedakârlık, cömertlik, terbiyeli davranışlar, namazda derin saygı, tevazu içinde dua etmektir. Ayrıca dünya meselelerine karşı ilgisizlik, ebedî hayata olan özlem, karakterin düzenliliği, ruhun huzuru, merhamet, zayıflara şefkat, duyarlılık, alçak gönüllülük, cesaret, Allah'ı sevmek, iyilik ve lütufların incelikleri, hata yapma affetmek, seni terk edene kucak açmak, seni mahrum bırakana vermek gibi konular yer alır (Eraydın, 1981: 56).

İslâm'a iman etmek, yüksek medeniyetleri ve büyük şahsiyetleri ortaya çıkaran insanlık, inanan, düşünen, çalışan, fikir üreten ve toplumun fertlerini bir araya getiren, hoşgörüyü tüm kalpleri coşturan, birleştiren ve kendi toplumunu maddî ve manevî açıdan yükselten, mevcut duruma yeni katkılar sağlar. Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş Efendi (1914-1990), şiirlerinde olduğu gibi hayatının tamamını ilâhî bir aşkla Allah'a, O'nun en büyük eseri olan insana ve insanlığa adanmıştır. Hizmeti, Allah'a hizmet olarak görmüş, her zaman Hakk'la olan ilişkisini göz önünde bulundurarak yaşamış ve ömrü boyunca sadece Allah'la alışveriş yapmıştır. O, bir gönül sultanı olarak insanlığa örnek olmuş ve yaşamı boyunca manevî yükselişe odaklanmıştır. (Palakoğlu, 2004: 166). Gönül ehli insanlar, sadece kendi kurtuluşlarına ve manevî yükselişlerine değil, aynı zamanda müritlerinin terbiyesine ve çevrelerindeki insanların ilişkilerine de önem verirler. Emr-i bi'l-ma'rufu uygulayarak örnek bir insan olmanın yanı sıra, irşad ve nasihat yoluyla veya mektuplar aracılığıyla insanlara rehberlik ederler. İdeal insan tipinin gerekliliklerini insanlara öğütlerle anlatırlar.

Hulûsi Efendi'nin ideal insan modelini anlamak için, onun hayatı ve karakter özelliklerine bakmak faydalı olacaktır. Bu ideal insan, hayatı boyunca sergilediği tutum ve davranışlarıyla tanınmıştır. Özellikle de oğlu Kemal Ateş'e yazdığı mektupta belirtilenler ve çevresindekilerin anılarında anlatılanlar bu ideal insan tipini yansıtmaktadır. Herkes, onu bu şekilde tanır ve bilir. Darende'deki etkisi ve kendisine duyulan saygı, İslâm'ın önerdiği ideal insan modeline uygun olduğunu gösterir. Hulûsi Efendi'nin otoritesinin temeli, söyledikleri ile yaptıkları arasındaki uyum, yani kişiliğidir. Hulûsi Efendi'ye göre, bu kapı sadece bir tarikat kapısı değil, aynı zamanda Allah'ın misafiri olarak kabul edilen, yardım, barış ve arabuluculuk gibi hizmetlerin sunulduğu bir kapıdır. Bazı insanlar için ise onun ilmi ve ışığıyla aydınlanacakları bir okul ve kalp hastalıklarından kurtulacakları bir şifâhane niteliğindedir. Hayatını insanlığa hizmete adanmış Hulûsi Efendi, birçok çalışmada bulunmuş ve vakıf faaliyetlerine katılmıştır. İnsanî ilişkilerde ve hayır işlerinde öncü bir rol üstlenmiştir (Sundal, 1997: 185-190). Bu ideal insan tipi betimlemesi olarak Hulûsi Efendi'nin oğlu M. Kemal Ateş'e yazdığı mektup örnektir:

“Yavrım Kemal'e!

Öncelikle, Allahu Azimü's-Şan Hazretlerine ve O'nun Habib-i Edibi, Resul-i Necibi, Nebîlerin Sultanı, Muhammed Mustafa Aleyhisselam Hazretlerine tam imanla inanmanı ve Allah'ın emirlerine saygı göstermeni, yasaklarından da sakınarak bütün Allah'ın yaratıklarına merhamet etmeni tavsiye ederim. Allah'a imandan sonra, Allah'ın yarattıklarına merhamet etmek kadar güzel bir şey yoktur.

“Adın nedir?” diye sorulduğunda “Kemal” diyeceksin. Çünkü sana “Kemal” olarak ad verilmiştir. İnsanın adının Kemal olması, onun kemalini artırmaz. Sen kâmil bir insan olup her yönünün mükemmel olması için çaba göstermelisin.

Kişinin soyunun güzelliği, güzel terbiyesidir. Daima büyüklerine saygı göster ve küçüklerine şefkat et. Böylece hem saygı hem de şefkat gibi iki önemli özelliğe sahip olmuş olursun. Kıskançlık yapma. Kin, hased, insanın ruhunu en alt seviyeye indiren şeylerdir. Cömert ol, çünkü cömertlik erdemli bir davranıştır. Onun sayesinde yüce makama ulaşmanın yolu bulunur. Cömert ol, çünkü cömertlik Allah'ın sevdiği; cimri ise Hakk'ın düşmanıdır. Allah'ın iradesi asla değiştirilemez. Öz kontrol ve terbiye, kişinin karakterini güzelleştirerek mükemmelliğe ulaşmasına yardımcı olur. Her zaman iyilere yakın ol, kötülerden uzak dur. Kişinin ölçüsü, iyilere yakın olduğu kadardır. Pislikten, çöplük yerden daima kötü, esansçı dükkânından ise güzel koku gelir. “Falanın oğluyum, falan yere mensubum” şeklinde davranma. Dış görünüşün terbiyeli duruşun, manevî mükemmelliğin aynasıdır. Bir şeye ne koyarsan onu gösterir. Birine bir şey tavsiye ederken önce kendi nefsiyle uygula; kabul ederse diğerlerine de söyle. Nefsinin kabul etmediği bir şeyi başkalarına anlatırken Allah'tan utan. Allah'ın yardımı ve rehberliği seninle olsun.” (Ateş, 2006: s.1-2)

Doğu'nun bilgelik metinleri, genellikle “Hakikat” düşüncesinde buluşan ortak duyguları, teknikleri, durumları ve estetik yaklaşımları içerir. Bu metinler, Doğu'nun birikimini estetik ve biçimsel bir görünüme kavuştururken, öncelikle insanları iyiye, güzele ve doğruya çağıran bir iletiyi aktarır. Didaktik olmayan bir dille okuyucuyu etkilemeyi amaçlar ve insan-ı kâmil olma serüvenini sanatsal bir biçimde anlatır. Doğu metinleri, genellikle mesnevîler ve halk hikâyelerini kapsar. Mesnevîler tam anlamıyla bir şiir türüdür ve halk hikâyeleri de içinde şiirler bulunan hikâyelerdir. Her iki tür de içinde hikmet barındırır ve insanları temel bir ideale doğru yönlendirir, iyiyi ve

güzeli arar. Hikmetli söyleyişlerdeki ideal olarak kabul edilen insan tipi; “İnsan-ı kâmil”dir. Tasavvuf ehli insan-ı kâmil, “Yetkin insan” şeklinde tanımlanırken, Allah’ın yeryüzündeki halifesi olarak kabul ederler. Onun, Allah’ın tüm isim ve sıfatlarına eriştiği ve varlığın temel mertebelerini bünyesinde topladığı kanaati hâsıl olur (Tosun, 2014: 44). Şairlerimiz, ideal insanın toplum içindeki rolünü ve nasıl davranması gerektiğini, işledikleri şiirlerinde dile getirmişlerdir. Toplumun her kesimiyle iletişim kurarak temel sorunları gözlemlemiş, bu sorunlara çözüm önerileri sunmuş ve ideal bir toplum için yapılması gerekenleri sıralamışlardır. Şiirlerinde, sadakat, sabır, tedbir, yetimlerin haklarına sahip çıkmak, yoksullara yardım etmek gibi erdemler üzerinde durmuşlar ve toplumda uyumun ve bütünleşmenin önemine vurgu yapmışlardır. Şairlerimiz, ayrıca insanların anne ve babalarına karşı tutumlarından, dostluk ilişkilerine, emanete sadakatten, mertlikten ve dürüstlükten, ilim ve bilgiye saygıdan, meclis adabına kadar birçok konuda öğütler vermişlerdir. Şiirlerinde, riya, para hırsı, içki içme gibi kötü alışkanlıklardan kaçınılması gerektiğini vurgulamışlar ve insanların işlerini zamanında yapmalarını, hesap verme bilincine sahip olmalarını öğütlemişlerdir. (Korkmaz, 2020: 118). Bunların yanı sıra, şairlerimiz işlerinde, işini ehline verme, çalışkanlık, bahane üretmeme, ince düşüncelilik, görevlerini zamanında tamamlama gibi olumlu davranışları da öne çıkarmışlardır. İdeal insanın topluma katkı sağlaması ve olumlu bir etki bırakması için gereken tutum ve davranışları bu başlıklar altında detaylıca ele almışlardır

Mutasavvıflar, Kur’an âyetlerini ve Hz. Peygamber’in hadislerini itaat edilmesi ve benimsenmesi gereken ölçüler olarak görmüşler ve sözlerinde buna titizlikle uymuşlardır. Bu nasihatleri genellikle sohbetlerinde dile getirdikleri gibi, şiirlerinde de sıkça ifade etmişlerdir. Türk edebiyatında bu tarzda birçok eser bulunmaktadır. Bazıları müstakil eserler olarak kaleme alınmışken, bazıları da sûfi şairlerin Dîvânlarında ayrı şiirler veya beyitler şeklinde yer almıştır. Örneğin, son asrın büyük sûfilerinden Osman Hulûsi Efendi’nin Dîvân’ına baktığımızda, bu geleneğe uygun olarak nasihat dolu birçok şiir yazdığını görebiliriz (Özçelik, 2016: 77). İnsanlar, uyarıcı ve yol gösterici sözlerle ihtiyaç duyan bir varlık olarak doğar ve yaşarlar. Ancak bu tür rehberlikleri, temel kaynakları ve insan fitratını iyi bilen manevî önder kabul edilen kişiler yapabilir. Bu kişiler, insanları eğitmeyi ve onları dürüst ve ahlâklı bireyler olmaları konusunda yönlendirmeyi amaçlarlar. Hulûsi Efendi de örnek şahsiyetlerden biri olarak bu tür rehberlik vazifesi üslenmiştir. Her ne kadar müstakil bir nasihatnâme yazmamış olsa da, Dîvân’ında ve mektuplarında bu tarz ifadelerle sıkça rastlanmaktadır (Özçelik, 2020: 43). Aslında onun bütün eserlerini, dolaylı ya da doğrudan nasihat veren eserler olarak görmek de mümkündür. Çünkü mürşid vasfındaki kişilerin amacı sadece şiir yazmak değil, şiirin ifade imkânlarından faydalanarak talebelerine hak ve hakikat konusunda rehberlik etmektir. Bu anlamda, onun hemen her şiirini nasihat bağlamında değerlendirmek mümkündür.

Hulûsi Efendi, Dîvân ve halk şiiri geleneğinin yanı sıra modern şiirin de önemli bir temsilcisi olmuştur. Şiirlerinde Yunus Emre, Fuzûlî, Ümmî Sinan ve Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın etkisi hissedilirken, kendi özgün tarzını da ortaya koymuştur. Aruz ve hece ölçüsüyle yazdığı şiirlerinde dinî-tasavvufî konuları yanı sıra sosyal temalara da yer vermiştir. Hulûsi Efendi, şiiri bir ideal olarak değil, idealine ulaşmak için bir araç olarak görmüştür. Bu nedenle Dîvân tarzı şiirlerinde vezin hatalarını pek dikkate almayabilir ve ölçüyü ihmâl etse de manayı şekle kurban etmemiştir. Mutavassıf bir şair olarak Hulûsi Efendi, kendine özgü “Nasihat” şiirinde gösteriş yapma veya sanatını zirveye çıkarma kaygısı taşımamıştır. Şiirin ahenk unsurlarından biri olan kâfiyesini bile en basit şekilde kullanarak, okuyucusuna sade ve samimi bir sesle öğütler vermiştir (Tok, 2021: 57).

Mutasavvıf şairler için şiir, bir amacın değil, bir aracın ifadesidir. Hulûsi Efendi için de bu durum geçerlidir. Şiir, sevgiliye duyulan hisleri ifade etmek için kullanılır. Ancak Hulûsi Efendi’nin edebî kişiliğini değerlendirirken, onun bir şeyh olduğunu ve on binlerce müridin eğitiminden sorumlu olduğunu her zaman göz önünde bulundurmak gerekir. O, öncelikle müridleri olmak üzere -mürid olsun olmasın- çevresindeki her bireyin eğitimine önem vermiştir. Onları önce Allah’a kul, Peygamber’e ümmet, sonra da iyi insanlar olmaya yönlendirmiştir. Şiirlerini de bu yüce hedef için bir araç olarak kullanmıştır. (Ay, 2013: 636). Yanlış davranışlar karşısında genellikle doğuşlar vesilesiyle şiir yazarak, kusurlu bireylere ve diğer müritlere nasihat ederek bu görevi yerine getirmiştir. Bu bakımdan, onun Dîvân’ı tamamen bir “Nasihat Dîvânı” olarak nitelendirilebilir (Öztoprak, 2019: 1/129.) Hulûsi Efendi’nin nasihat konulu şiirlerinin fazlalığı ve bu şiirlerdeki sadelik, içten ve samimi dil göz önüne alındığında, onun bir nasihat şairi olduğu söylenebilir.

“NASİHAT” ŞİİRİNDE DOKUZ AYRI NASİHAT

Hulûsi Efendi’nin Dîvân’ında bulunan “Nasihat” olarak adlandırılan, bu makaleye konu şiiri dokuz beyitten oluşmaktadır. Makalenin bundan sonraki kısmında her beyitte öne çıkan bir konu başlığı nasihat ve ideal insan karakteri bağlamında değerlendirilecektir.

Allah İçin Tevazu ile Mahlûkata Hizmet

Âlemi sen kendinin kölesi kulu sanma/ Sen Hakk için âlemin kölesi ol kulu ol (Ateş, 2022: 183)

(Yaratılmış bütün varlıkları, sen kendinin kölesi kulu zannetme, sen Allah rızası için âlemin kölesi kulu olup, insanlığın hizmetine yönel.)

Âlem; ilâhî varlığın dışında kalan ve duyu ya da akıl yoluyla anlaşılabilen veya düşünülebilen varlık ve olayların tümünü ifade eden bir terimdir. Hakk'ın varlığını gösteren işaretlerdir ve onun varlığının bilinmesini sağlayan alâmetlerdir. “Âlemûn-âlemîn” şeklinde kullanılan çoğul, cinler, melekler ve insanlar gibi akıl sahibi varlıkları ifade ederken, “Avâlim” diğer varlıkları belirtmek için kullanılır. Bu şekilde, âlem kelimesi, kâinatı veya özellikle insan topluluğunu ifade etmek amacıyla, genellikle “Âlemîn” şeklinde çoğul olarak kullanılmıştır. Kur'ân'da, Allah'ın bütün varlıkların ilâhı olduğu vurgulanmaktadır. Âyetlerde Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı, onların maddî ve manevî yönetimini elinde tuttuğu, semâvât ve arzın sırlarını sadece O'nun bildiği ve bu varlıkların kendisine itaat ettiği ifade edilmektedir (Bolay, 1989: 357). İnsan kendini bütün yaratılardan aşağı görerek, Allah için canlı cansız bütün mahlûkatın hizmetinde olmalıdır.

Hulûsi Efendi, önderlik ettiği insanları her zaman kalpten etkilemiş ve onlara Allah için hizmet etmiştir. Allah'ın yarattıklarına sevgiyle yaklaşmış ve insanlığa hizmeti, Allah'a hizmet olarak görmüştür. Hz. Peygamber'in şefkat ve yardım anlayışını örnek almış, ecdadı Şeyh Hamîd-i Velî ve silsile-i sâdâtın izinden gitmiştir. Allah ve Hz. Peygamber'inin rızasını kazanmak için insanlara ve çevreye karşı duyarlı olmuş, yaşamı boyunca samimiyetini göstermiştir. Hulûsi Efendi'nin hayatına bakıldığında, insanların birbirleriyle yakın ilişkiler kurmalarına, sevgiyle davranmalarına, insanî ilişkileri doğru bir şekilde yürütmelerine büyük önem verdiği görülür. Muhiplerine, babanın çocuklarına gösterdiği şefkatin örneğini sergilemiştir. Canlı cansız bütün yaratılmışla hizmet etmiş, yardım faaliyetlerini gerçekleştirmiş, ihlâs ve samimiyetle hayırlı işlerin öncülüğünü yapmıştır. Davranışları, duruşu, sözleri ve güzel ahlâkıyla topluma güven vermiş, kavgaları önlemiş, düşmanlık sergileyenleri kardeşlikle davet etmiş ve insanların birbirleriyle kaynaşmasına katkı sağlamıştır. Şiirlerinde insanı, ilâhî aşkı, manevî coşkuyu, düşünmeyi ve şükretmeyi işlemiş olan Osman Hulûsi Efendi, Allah'ın rızasına ulaşmak için kendini insanlara adanmış vakıf insanıdır. Sadece manevî hizmet etmekle kalmayıp muhtaçların ihtiyaçlarını karşılamak için de çaba göstermiştir. Muhtaç ailelerin çocuklarının eğitimine katkıda bulunmuş, “Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı” çatısı altında birçok hayır işine imza atmıştır. Ancak yaptıklarını her zaman gizli tutmuş ve kendini ön plana çıkarmamıştır (Özköse, 2022: 275).

Hulûsi Efendi, dünyanın imarını kendi sorumluluğu olarak görmüş ve ailesinin her üyesini hizmet faaliyetlerine dâhil ederek insanlığa hizmet etmeyi yaşam felsefesi hâline getirmiştir. Onun için tekkesi, hizmet etmenin merkezi olmuştur ve hizmet etmek, onun için ibadetle eşdeğer bir öneme sahiptir. Osman Hulûsi Efendi, tasavvufun aslında insanlara hizmet etmek olduğunu düşünmüş ve hizmeti, manevî yolculuğun ayrılmaz bir parçası olarak görmüştür. Edebiyat ve hizmet, manevî geleneğin aktarımında önemli roller oynamış ve bu alanlardaki derin etkileri hissedilmiştir.

Hulûsi Efendi'ye göre; hizmet, Allah'ın bir lütfudur ve herkesin büyük ya da küçük olsa da özenle yerine getirmesi gerekmektedir. Hulûsi Efendi'nin mektupları, manevî deneyimlerden ziyade hayır işlerini gerçekleştirmek amacıyla yazılmıştır. Dolayısıyla, onun tasavvuf anlayışına göre hizmet, zikirden ve nafil ibadetlerden daha fazla değer taşır. Bu bakımdan, Osman Hulûsi Efendi, Nakşî geleneğin etkisi altında, sadece dinî hayatta değil, sosyal hayatta da etkin bir rol oynamıştır. Zira Hâce Ubeydullah Ahrâr Hazretleri de insanlara hizmeti, nafil ibadet yapmaktan daha üstün bir değere sahip görmüştür. Bu görüş, tarikat mensupları ve müridlerince de benimsenmiştir. Hulûsi Efendi, dünyayı Allah'a hizmet etmek için bir platform olarak görmüş ve şiirlerinde bu kavrama sık sık yer vermiştir (Demir, 2023: 222).

Herhangi bir kimse, kendisini evrenin merkezi, diğer insanları ise etrafında dönen bir uydu gibi görmek gibi bir küstahlığa kapılmamalıdır. Bu tür bir kibir, insanın kendi varlığını yok eder. Bu tutum, insanın hayatını sürekli hüsrânlar içinde sürdürmesine neden olur çünkü yanlıgılarla dolu bir bakış açısına sahiptir. İnsan, bir kuldur ve bu gerçeğin farkında olmalıdır. Kendini zayıf görmeli, diğerlerini ise güçlü olarak değerlendirmelidir. Kibir yerine bırakılmalıdır. Çünkü Allah, kibirli insanları sevmez. Hz. Peygamber'in öğüdü de Allah'ın hoşnutluğu için tevazu gösterenleri yüceltmesidir. Kibrin reddedilmesi, tevazuun teşvik edilmesi dikkate değerdir. Kibirten kurtulmak ve tevazu sahibi olmak için, yaşlı birini görünce “Bu benden daha fazla ibadet etmiştir.” demeli, genç birini görünce “Bu benden genç, benden daha az günah işlemiştir.” demelidir. Böylece kişi içsel bir muhasebeyle kendisini hiç kimseden üstün görmemeye başlar. Hulûsi Efendi'nin tavsiyesi de aynı doğrultudadır: Herkesi kendinden üstün görmelisin. Sen -Allah için- herkesin hizmetçisi, kölesi olmalısın. Bu, dinî anlamda değil, herkesin yardımına koşmak ve kibirlenmemek anlamındadır (Tok, 2009: 38).

Hakk'ın ihsan ettiği tevazu örneği Hz. Peygamber'dir. O, kibir, gurur ve hırs gibi olumsuz duygulardan uzak, yüce bir medeniyetin sembolüdür. Hz. Peygamber'in hayatı boyunca tevazu örneği sergilemesi, tüm ümmet için bir ilham kaynağı olmuştur. Onun izinden giden bilginler ve gönül erleri, insanları kibir bataklığından kurtarmak ve

tevazuun erdemlerini öğretmek için büyük çaba sarf etmişlerdir. Hulûsi Efendi, tasavvufî Türk edebiyatı alanında kaleme aldığı şiirlerin yanı sıra, hem davranışlarıyla hem de sözleriyle tevazu medeniyetinin devamını sağlamak için insanlığa rehberlik etmiş bir önderdir. O, İslâm medeniyetinin yaşadığı devirde temsilcisi olmuştur. (Gündoğdu, 2016: 72). “Sen, Allah için âlemin hizmetçisi ol, kölesi ol.” mısraları, tevazu, samimiyet ve insanın kendi doğasını anlaması konusunda insanlığa umut veren bir mesajdır.

Nefse Hâkim Olup Mağrur Olmamak

ile mağrûr olup aldanma/ Yüzüne bassın kadem her ayağın yolu ol (Ateş, 2022: 183)

(Nefsin arzusuna uyarak, kibir ile gururlanıp aldanmayasın. Sen tevazu sahibi ol ki, varsın ayaklar yüzüne bassın, sen her ayağın yolu ol.)

Tasavvufta, nefis maddî arzuların, şehvetlerin, günahların ve kötülüklerin barındığı bir alan olarak görülür. Bu dünyevî arzu en tehlikeli olanı, mutasavvıflar tarafından makam sevgisi olarak nitelenir. Nefisle mücadele eden kişi, onu zayıflatarak öldürerek ruhunu manevî bilgi ve derinlikle besler. Ancak nefsin arzularına boyun eğen kişi, ruhunu kötü huylarla kirletir. Tasavvufta, nefis kötü eğilimleri ve düşük arzuları temsil eder. Nefsin, insanı kötülüğe sürüklediği Kur'an'da sıkça vurgulanır. Nefis, sahibini aşırı isteklere sürükleyerek genellikle kötü amaçlar doğrultusunda kullanır. Allah'ın koruması altında olan ve manevî yükselişe erişen nefisler ise bu tuzaklara düşmezler. Nefis, insanı doğruluk maskesi altında yanıltmaya çalışır ve bu tuzaklar yüzünden birçok günah işlenir. İnsanların nefislerini ilâh gibi görmeleri ve zulmetmeleri, nefsin bu özelliğinden kaynaklanır. Kur'an'a göre, nefis şeytanla işbirliği yaparak insanı günâha sürükler, ancak şeytan ahirette nefisle yaptığı anlaşmayı bozarak onu yalnız bırakır(Bulut, 2020: 168-169). Hulûsi Efendi bir beytinde şöyle söyler:

Gönül nefisine hâkim oluban eyle zafer peydâ/ Ziyâsı kalbi rûşen kılmağa et bir kamer peydâ (Ateş, 2022:2)

Nakşendiyye tarikatı, boş zamanları olan insanların, nefsinin tuzaklarından ve çeşitli olumsuz alışkanlıklardan korunması için tevbe, istiğfar, zikir, tefekkür, nafil namazlar gibi faaliyetlerle meşgul olmayı önerir. Bu sayede nefsi kontrol altına almayı ve kalbi muhafaza etmeyi sağlamak için müşahede etme pratiğine “Murâkabe” adını verir (Reşit Paşa, 1965: 104). Dervişlik, tasavvufî yaşamı deneyimleyerek öğrenme sürecidir. Bir derviş, öncelikle kendi iç dünyasında çalkantılar yaşar. Dervişlik yolunda, kişi nefisine değer vermez, onu kendi hâline bırakmaz ve arzularına teslim olmaz. İslâm'ın öğretileriyle nefsini aydınlatır ve ona hükmetmek için sıkı bir kontrol uygular. Nefsinin istekleriyle mücadele eder, sürekli olarak nefsiyle hesaplaşır ve onu gözlem altında tutar. Kişinin kendisiyle yüzleşmesi, kusurlarını kabul etmesi ve onları düzeltmesi zorlu bir süreçtir. Parlak ortamları seven ve kendini göstermeyi seven nefis, yalnızlık ve kendine bakma sürecinden hoşlanmaz. Hulûsi Efendi bu beytinde, kişinin kendini yetiştirecek bir mürşidi bulmanın ne kadar önemli bir görev olduğunu hatırlatır. Hulûsi Efendi, gönle seslenerek, kişinin başarılı olması için nefsiyle mücadele etmesi, onun isteklerine boyun eğmemesi ve onun üzerinde hâkimiyet kurması gerektiğini vurgular. Aydınlık ve rehberlik sunacak bir mürşidi bulmaya davet eder. Mürşidin, gönülleri aydınlatıp nurlandırdığı gibi, ayın karanlık geceleri aydınlatması gibi, karanlık gönülleri aydınlatır. Dünyada hak ile batıl arasındaki mücadele, iyilik ve kötülük arasındaki çatışma ve iman ile küfür arasındaki savaş kesintisiz devam eder. Hak davasına gönül verenler, iyilik yolunda ilerleyenler ve imanlarını güçlendirenler, sadece nefislerine hâkim olanlar, onun düşük arzularına direnenler ve iradelerini iyiliğe yönlendirenlerdir (Özköse, 2022: 241). Osman Hulûsi Efendi'ye göre, kötülüklerin kaynağı olan ve insanı en aşağılık derecelere indiren nefisle mücadele etmek ve ona hoşgörü göstermemek, tasavvufî düşüncede en büyük mücadele olarak kabul edilir. Gerçek mücâhid, kendi nefsiyle savaşan kişidir. Bu, geleneksel, bilinen savaştan daha zorlu bir süreç olarak kabul edilmiştir, çünkü “Cihad-ı ekber” olarak nitelenen, hadis-i şerifin işaret ettiği gibi nefisle mücadele etmek, bilinen savaştan daha zordur (Demir, 2023: 167). İnsanın nefsi, Hakk'ın emir ve yasaklarına uyma zorluğundan kaçınarak genellikle dünyevî hazlara yönelir. Bu, insanın geçici dünya nimetlerine ve eğlencelere kapılıp gerçek amacını unutmaya neden olur. Modern çağın insanı, bu aldatmacaya kolayca kapılarak küçük bir varlık olarak yaratıldığını unuttur ve kibirli bir tutum sergileyerek kendisini büyük görmeye başlar. Böylece insan kendine kötülük ettiği gibi çevresine büyük zararlar verir. İnsan, nefsinin arzularını genellikle Hakk'ın uyarılarına ve vicdanın sesine rağmen takip etme eğilimindedir. Heva ve hevesine kapılan insanlar, genellikle haramlara meylederler ve dünya hayatının cazibesine kapılırlar. Ancak Kur'an'da bu konuyla ilgili açık uyarılar bulunmaktadır ve insanları bu tuzağa düşmekten korur. Ancak insanlar, bu uyarıları görmezden gelerek heva ve heveslerinin esiri olmaya devam etmişlerdir. (Gündoğdu, 2017: 70). Bu durum, insanları Allah'ın yolundan saptırarak dalaletin karanlık dehlizlerine sürüklemiştir. Ancak hâlâ ibret alacak mısınız, diye Kur'an'da belirtilen uyarılar, insanları doğru yola erdirmek için verilmiştir.

İnsan, sadece gurur ve kibirden arınarak insanlığa hizmet ederek yükselir. Açıkladığımız beyitte geçen “Mağrur” ifadesi gururun çoğuludur. Gurur, kelime anlamı olarak “Bâtıl şey” manasındaki “Gâr” kelimesinin çoğulu olarak ileri sürülmüş olsa da genel kabul gören görüşe göre tekil bir kelimedir. Gurur, insanın manevî ve ahlâkî değerden

yoksun olan dünyevî aldatmaların cazibesine düşerek onlarla kendini avutması demektir. Garûr ise aynı kökten türeyen bir kelime olup, aldatıcı ve kandırıcı anlamındadır. Şeytan, dünya ve genel anlamda insanoğlunu gaflet tuzağına düşüren ve yanıltan şeyleri ifade emektedir (Çağrı, 1996: 212). Elindeki makam veya mevki ile mağrur bir şekilde başkalarına hükmetmeye çalışan veya emrindeki kişilere kibirle, hatta zalimlikle davranan bir insan, sonunda yaptıklarından pişmanlık duyar. Bu nedenle kendini bilen büyükler, hâkimlik yerine hizmetçiliği tercih etmişlerdir. Bu noktada akla Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim Han gelir. Bir fetih sonrası adına hutbe okunurken, “Haremeyn-i Şerifey’in Hâkimi” dendiğini duyduğunda hemen düzelerek, “Hayır! Hâkimü’l-Haremeyn değil, Hâdimü’l-Haremeyn! Ben sadece oraların hizmetçisi olurum.” demiştir. İşte Hulûsi Efendi’nin, örnek yaşamı ve yazılarıyla insanlara verdiği tavsiye de budur. Yani başkalarına kibir ve gurur yerine hizmet etmek, yardım etmek; onların maddî ve manevî ihtiyaçları için elinden geleni yapmak, ideal insanın karakterini oluşturur (Tok, 2009: 41).

Dünyevî Hiçbir Karşılık Beklemeden Bütün Canlılara ve İhtiyaçlıya El Uzatmak

Garazsız hem ivazsız hizmet et her cânlıya/ Kimsesizin düşkünün ayağı ol eli ol (Ateş, 2022: 183)

(Her can sahibine dünyevi bir beklenti olmadan, hem de karşılıksız bir şekilde hizmeti şiar eyle; sen kimsesizin, düşkünün ayağı olup, eli olmayı yeğle.)

Kur’ân’ın pek çok âyetinde, salih amellerin sürekli olarak imanla birlikte anılması, Hz. Peygamber’in insanlara faydalı işleri teşvik etmesi ve Abdülhâlık Gucdüvânî’nin, Şâh-ı Nakşbend’e verdiği “Şeyhlik kapısını kapat, hizmet kapısını aç.” emri, Nakşbendiyye tarikatının terbiye yöntemlerinden biri olarak sosyal faaliyetleri ve karşılıksız hizmeti ön plana çıkarmıştır. Özellikle her canlıya hizmet etme düşüncesi, Şâh-ı Nakşbend’in öğrencilik yıllarında yaralı hayvanlara yardım etmesini çağrıştırmaktadır. Hulûsi Efendi adına kurulan vakıf da her canlıya hizmet ilkesini benimsemiş; neşir faaliyetlerini, Hulûsi Efendi’nin bu şiiirinden esinlenerek adını alan “Nasihat Yayınları” yürütmüştür. Talepsizlik ilkesi ise konuyu tamamlayan bir ilk adımı temsil etmektedir. Bu ilk adımda Hulûsi Efendi, dünya ve Zât’a ait olmayan ahiret nimetlerinin dışındaki her talebin öncelikli gündemden çıkarılmasını tavsiye etmektedir. Ona göre, talepsizlik, Hakk’a yönelmenin ve manevî ikramlara ulaşmanın temel şartıdır. (Demir, 2023: 220-222). Bu talepsizlik, tasavvufun pratik boyutuna da yansımış ve bütün insanlara karşılık beklemezsiniz hizmeti şiar edinmiştir.

Müslümanlığın temelini oluşturan Kur’ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber’in sünneti incelendiğinde, sadece Allah’a yönelik ibadetler olan namaz ve oruç yanında, sürekli olarak başkalarına yardım etmek, hak sahiplerine haklarını teslim etmek, başkasının haklarından vazgeçmek, Allah’ın kullarına şefkat ve merhamet göstermek gibi konularda sayısız emir ve öğüt bulunduğu görülür. Dolayısıyla, herkes Allah’ın rızası için fedakârlıkta bulunmalı ve ihtiyaç sahiplerine el ayak olup onlara yardım etmelidir (Ateş, 2016: 66). Elbette, dünyevî karşılık beklemeden yapılan hayır ve iyilik çeşitleri çok çeşitlidir. Bazı iyilikler sadece birkaç kişiye fayda sağlarken, bazıları asırlar boyunca birçok insanın hayatına dokunabilir. İnsanların yapabileceği işler arasında öyle hayırlılar vardır ki, yıllar geçse de etkileri hâlâ devam eder ve yapılan iyilikten faydalanan herkesin getirdiği bereket ve feyiz artarak devam eder. Bu tür hayır sahipleri, kabirlerinde yattıkları zaman bile sağlıklarında yaptıkları iyiliklerin sevabını almaya devam ederler. Ölümsüz eserler yaratmak, ağaç dikmek, köprüler inşa etmek, çeşmeler açmak gibi herkesin faydalanabileceği eserler, bu tür hayırların bir örneğidir (Ateş, 2016: 324). Sûfiler, sadece kendi manevî yolculuklarını tamamlamakla kalmazlar, aynı zamanda gerçek bir mürid-i kâmil olarak diğerlerinin gelişimine de olumlu katkıda bulduklarını vurgularlar. Onlar, Hakk yolunda ilerleyenlere hizmet etmenin ve bunu karşılıksız yapmanın önemini dile getirirler. Onların tek amacı, Allah’ın rızasını gözetmek ve O’ndan mükâfat ummaktır. Hakk dostları, zorlu bir yolculuğa çıkarlar, acıları tatlıya dönüştürürler ve sıkıntıları aşarlar (İslâmoğlu, 2010: 12). Hulûsi Efendi de dünyada iyi anılmak ve öldükten sonra hoş bir iz bırakmanın yolunun, sürekli hayır işlerinde bulunmaktan geçtiğini ifade eder. Ölen bir mü’min, hayır ve hasenâtının devamı için cami, okul, köprü, yol ve hastane gibi hayır kuruluşlarına öncülük eder. Ayrıca, geride salih bir evlat yetiştirir ve insanlığa faydalı olacak kitaplar ve eserler bırakır. Her Müslüman, bu dünyada iyi anılmak için çaba göstermeli, hayırlı işlerde yarışmalı ve bunu yaparken Allah’ın rızasını gözetmeli ve karşılık beklememelidir (Özköse, 2022:175).

1914 yılında hayat serüveni başlayan Osman Hulûsi Efendi’nin hizmet dolu hayatı, 1990 yılında sona ermiştir. 76 yıllık yaşamında, insanın güçlülere rağmen başarabileceği işleri başarmış ve bu dünyadan göçmüştür. Ardında büyük eserler bırakmış ve sürekli hayır işlerine imza atmıştır. O, bugün olduğu gibi, yarınlarda da birçok hayra ve mutluluğa matuf güzelliklerin yaşanmasını sağlayacak örnek bir kişidir. Kalbini Allah sevgisiyle doldurmuş ve insan sevgisinin gerçek manada insanı olgunlaştıracağına inanmıştır. Doğayı, canlıları ve insanı sevmekle, insanları insan olmak şuuruna erdirmeye çalışarak, olgun ve bilge kişilere dönüşmelerine katkı sağlamakla ilgilenmiştir. Hayatının büyük bir kısmını ilim ve irfana adanmış, insanları eğitmek için çaba harcamıştır. İlim, irfan ve irşad aracılığıyla Allah’ın rızasını aramış ve bulmuştur. Birçok ilim ve irfan hizmetinde bulunmuş ve ondan sonra gelenlerin de aynı

yolda ilerlemesini sağlamıştır. Bu, onun önemsedığı bir konudur çünkü onun yetiştirdiği evladı ve gönüldaşları, birçok ilim ve irfan merkezleri kuracak ve onun manevî mirasını yaşatacaklardır (Aksoy, 1997: 161). Hulûsi Efendi, yaşamı boyunca insanlığa hizmet etmeyi bir yaşam felsefesi olarak benimsemiş, iradesini hizmet, sevgi, muhabbet, insanlara yardım ve irşad etme doğrultusunda göstermiştir. Gerçek manada tasavvufun nasıl uygulanması gerektiğini kendi sosyal hayatıyla örneklemiştir. Kurduğu vakfın faaliyet alanları oldukça geniştir ve Darend'e'den tüm Türkiye'ye eğitim, sağlık, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda birçok katkı sunmuştur. Vakfın temel politikaları, kurucusu Hulûsi Efendi'nin felsefesini yansıtmaktadır. (Palakoğlu, 1994: 95). Bu da hiçbir beklenti olmadan, sadece Allah rızası için insanlara ve insanlığa hizmet etmek, ülkemizin her köşesine yardım elini uzatmak ve memleketimizin her alanında gelişmesine katkıda bulunmaktır. Bu hizmetler yapılırken her zaman mevcut yasalara tam uyum sağlanmış ve devletin ve halkın, Allah'ın yolunda olduğu bilinciyle hareket edilmiştir.

Allah İçin Herkese Saygı Gösterip Herkesi Sevebilmek

Allah için herkese hürmet et de sev sevil/ Her göze diken olma sümbülü ol gülü ol (Ateş, 2022: 183)

(Herkese olan hürmetin Allah için olmalı. Hak için sevip ve sevimyi öncele. Her göze diken olma gözlerin sümbülü ol, gülü ol.)

İdeal tasavvuf önderleri, ilâhî hükümleri insanlara duyuran peygamberlerin mirasçısı, temsilcisi ve Allah'ın kullarını hoşnut edecek yolu gösteren görevlilerdir. Onların sorumluluğu, manevî ve ahlâkî bir düzen oluşturarak, insan haklarına saygı bilincini kalplere nakşetmek, insanları düzeltmek ve terbiye etmek, aralarında kardeşlik ve dostluk bağlarını güçlendirmektir. Büyüklerin sohbetine katılanlara şefkat ve samimiyetle davranılmayı öğrenirler. Sohbet katılımcıları manevî rehberlerine ve diğer dostlarına saygı gösterip hizmet etmelidirler. İnsanlar arasında karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı bir dostluk olmalıdır. Tasavvufun temelini sevgi ve teslimiyet oluşturur. Manevî ilerleme, tam bir teslimiyetle ve bu teslimiyetin getirdiği sevgi ile sağlanır. Gerçek sevgi olmadan tam bir teslimiyet olmaz, tam bir teslimiyet olmadan da ilerleme mümkün değildir (Kasım, 2019: 7,78).

Hulûsi Efendi'ye göre, insan sevgiden güzel kokular yayarak sümbül ve gül gibi olmalıdır; zarar verici, acı verici veya gönle dokunaklı diken gibi olmamalıdır. Gözün hoşuna giden her şey, kalbe de güzel gelir. İnsan, çevresiyle, davranışlarıyla ve yaratılışındaki özelliklerle özgün olmalıdır. İnsan olmak özen ve çaba gerektirir. İnsanlık, terbiye ile yaşamakla gerçekleşir. İnsanlıktan nasibi olmayanlar başkalarına iyilik yapamazlar. İnsanlık krizi, insanlığın farkında olmayanlar için hayvanlık seviyesine düşmelerinden kaynaklanır. İnsanlığını bir menfaate satanlar, her duruma uyum sağlayanlar, sadece kendi çıkarlarını düşünenler ve birbirine zarar verenler Hulûsi Efendi'nin üzüldüğü ve endişelendiği kişilerdir. İnsan olma sanatı, hassas bir denge gerektirir. İnsanlık, paha biçilemez bir değere sahiptir. İnsanlık bilincine ulaşanlar, incelik ve nezaket kazanmaya başlarlar. İnsanlık saadetine ulaşanlar, son derece dikkatli ve bir insân-ı kâmilin izinden gitmeye başladıkları için olgunlaşırlar (Özköse, 2022: 549). Dervişin en önemli uğraşı, kendi kusurlarını düzeltmektir. Onun için başkalarının hatalarıyla ilgilenmeye ne zamanı ne de imkânı vardır. Derviş her zaman alçakgönüllüdür ve hiçbir zaman kendisini başkalarından üstün görmez. Herkese karşı güler yüzlü, nazik ve samimi davranır. Çekişme, tartışma, kavga, çekişme ve başkalarını suçlama gibi kötü huyların dervişin dünyasında yeri yoktur. Hayatını Kur'an'a hizmet etmeye adanmış, bir Peygamber sevdalısı olarak yaşayan, İslâm'ın prensiplerini hayata geçirmek için çaba sarf eden Hulûsi Efendi, aynı zamanda takipçilerine tasavvufî eğitim veriyordu. Takva sahibi olmanın, şüpheli durumlardan kaçınmanın, dürüst ve adil olmanın, herkese adaletle bakmanın, dünyevî endişelerden arınmanın anahtarı olan tasavvufî terbiyeyi öne çıkarıyordu. Yardımı sadece Allah'ın rızası için yapmak gerektiğine inanıyordu çünkü başka bir niyetle yapılan yardımın değeri yoktur ve nefsi daha da gururlandırır. Aynı şekilde, herkesle sevgi ve saygıyla ilişki kurmak, güzel davranışlar sergilemek ve başkalarını incitecek her türlü şeyden kaçınmak insana yakışan temel niteliklerdir. Mü'minin gönlü ve kapısı kardeşlerine açıktır ve cömert bir anlayışa sahiptir. Ancak gerçek dost bulmak zordur ve bu nedenle mü'min dertlerini sadece Allah'a açmalıdır (Özköse, 2022: 279,458). Hulûsi Efendi, insanların dünyayı kendi hizmetçileri ve köleleri gibi görmemesini öğütlemektedir. Onun yerine, insanların Allah için dünyanın hizmetçisi olmalarını, nefsin hevasına kapılarak gururlanmalarını, herkesin yürüyeceği yolda olmalarını, koşulsuz ve karşılıksız olarak her canlıya hizmet etmelerini tavsiye etmektedir. İnsanların yardıma muhtaçların elleri ve ayakları olmalarını, Allah için herkese saygı göstermeleri, sevmeyi ve sevimyi, hiçbirine zarar vermemeyi, onlara güzellik ve neşe getirmeyi teşvik eden nasihatleriyle şiiirinde örnek ve ideal bir model çizmektedir.

Kimseyi İncitmemek Kimseden İncinmemek

İncitme sen kimseyi kimseye incinme hem/ Güler yüzlü tatlı dilli her ağzın balı ol (Ateş, 2022: 183)

(Asla kimseyi incitip gönlünü kırma, kimseye de incinme ki erdemli biri olasın, güler yüz ve tatlı dilli olarak her ağzın balı ol ki tavrın da konuşman da muhabbetle karşılansın.)

İdeal insan tipinin en müşahhas örneği olan Allah Resûlü, aile fertlerinden başlayarak tüm ashâb-ı kirama, etrafındaki insanlara şefkatli ve merhametli davranmıştır. Hiç kimseyi incitmemiş ve kendisine yapılan haksızlıklara olgun bir şekilde karşılık vermiştir. İnsanların yanlışlarını bağışlamıştır. Bir ganimet dağıtım sırasında bol miktarda ganimet isteyen ve hatta yakasına yapışan bir bedevîye tebessüm ederek talebini yerine getirmiş ve onu hoş görmüştür. Haddini bilmeyen, sınırı aşan insanlarla ilişkide sürekli hoşgörülü olmak, incinmemek ve incitmemek zor bir iştir. Hatta incinmemek, incitmemekten daha zordur çünkü incitmemek kişi kendi elindedir. Ancak insanların kaba davranışları karşısında incinmemek elde olan bir şey değildir; bu, ancak çok derin iç huzurla aşılabılır bir nefis mücadelesidir. Allah Resûlü, ashâb arasında kaba davranışlar sergileyen insanları bile incitmemiştir. Hatta Mescid-i Nebî'ye bevletmeye kalkanları bile kızmadan, onlara hoşgörülü bir tavır sergilemiştir. Ashâb arasında ölçüsüz tepki gösterenleri uyarmış ve hoşgörü ve incitmeyen nazik bir tavır sergilemeye teşvik etmiştir (Yılmaz, 2007: 83-84). Müslümanlar, merhametli, duyarlı ve incitmeyen bir kalbe sahip olmalı. Çünkü Allah Resûlü'nün tarif ettiği ideal mü'min, herkesle dost olan ve dostluk kazanan bir kalbe sahiptir. Hz. Mevlâna'nın ifadesiyle, "Merhamet ilacı ol, inciten diken gibi olma." Hakiki bir mü'min, öncelikle kendisini yaratan ve tüm nimetleri bahşeden Rabbini incitmekten kaçınmalıdır. Sonrasında ise Hz. Peygamber'i incitmeye büyük bir özen göstermelidir. Zira Kur'an'da şöyle buyrulur: "Allah ve Resûl'ünü incitenlere Allah dünyada ve ahirette lanet etmiş ve onlar için horlayıcı bir azap hazırlamıştır." (Ahzab, 57) Demek ki, bir mü'min öncelikle dini güzelce yaşamalı, haramlardan uzak durmalı ve İslâm'ın razı olduğu bir kul olmalıdır. Sonrasında ise hiçbir varlığı incitmekten kaçınmalıdır. Hz. Peygamber, gerçek bir Müslümanın sözlerinden ve eylemlerinden diğer Müslümanların güvende olduğunu ifade etmiştir. Hz. Mevlâna'nın ifadesiyle, bir kişi başkalarını incittiğinde aslında Allah'ı incittiğini fark etmez. Bazı insanlar cehaletleri ve anlayışsızlıkları yüzünden diğer insanları hor görme ve incitme eğiliminde olur. Ahmaklar, insan eliyle yapılmış bir mescide saygı gösterirler, ancak gönül erlerinin kalplerini kırmaya çalışırlar (Topbaş, 2009: 464). Gerçek bir mü'min, eli ve dili ile başkalarına zarar vermez, ahlâklı ve insanîyet sahibi bir kişidir. Müslümanlık, bizi daima ahlâkın en yücesine, insanlık erdemlerinin en büyüğüne ulaştırmaktadır. Dili ve davranışlarıyla hiç kimseyi incitmeyecek kadar yüksek ahlâkî terbiyeye sahip olanlar, kesinlikle olgun imana sahip kişilerdir. İmanca olgunluk seviyesine ulaşabilmek için ahlâken en yüksek derecede olmak gerekir (Ateş, 2016: 66).

Hulûsi Efendi, geride büyük izler bırakmış ve sadaka-i câriyeleri hayata geçirmiştir. O, kalbini Hakk'ın ilâhî muhabbetiyle doldurmuş ve bu muhabbetin, insanları gerçek anlamda sevmekten geçtiğine inanmıştır. İnsanı sevmenin, onları insan olma şuuruna erdirmek, olgun bireyler hâline getirmek, ilim ve irfan sahibi yapmakla mümkün olacağına inanmıştır. Kur'an ve Sünnet açısından ideal insan, başkalarına fayda sağlayan, onlara güzel davranan, salih amellerde bulunan; her zaman doğruluktan ayrılmayan; insanlara iyiliği emreden, kendisini unutmayan; kötülüğe iyilikle karşılık veren; kendi isteklerini kardeşi için de dileyen; kendi kusurlarıyla meşgulken başkalarının dertleriyle ilgilenen; kimseyi incitmeyen ve incinmeye karşı olan bir kişidir. Hulûsi Efendi'nin Dîvân'ında da Yunus Emre'yi anımsatan bu kavramlar şu mısralarla ifade edilmiştir:

El ile döğseler de dil ile söğseler de/ Bin kez incitseler de bir cân incitmeyesin (Ateş, 2022: 167)

Hulûsi Efendi, bir hutbesinde şu nasihatleri yapıyor: "Ey Müslümanlar! Her Müslümanın canı, malı ve namusu diğer Müslümanlara haramdır. Müslümanlar kardeşirler ve birbirlerine hürmet etmek zorundadırlar. Allah'ın Peygamberi bunu emretmiştir, dinimizin gösterdiği yol da budur. Şimdi kendini sakinleştir, düşün ve adımlarını dinin emirlerine uygun olarak at. Hiçbir varlığın sebepsiz yere incinmesine göz yumma. Vatandaşlık ve komşuluk hukukuna saygı göster, bütün insanlara ve yaratıklara Allah için hürmet et ve yaratılmışı Yaradan'ı için hoş gör. Dilini gıybetten, kalbini kötü düşüncelerden koru. Hiç kimsenin aleyhine konuşma, her zaman yapıcı bir tavır sergile, yıkıcı ve incitici sözlerden kaçın. Memleketin ve milletin iyiliği ve menfaati için akıl ve iradeni kullan, kötülüklerden vazgeç. Ne kimseyi incit, ne de başkalarından incin. Sorunları iyilik ve güzellikle çözme gayretinde ol. İnsanların dinî kurallara uygun yaşamaları için elinden geleni yap. Kimseyi aşağılama, kin besleme ve ihanet etme." (Ateş, 2016: 167).

Sonuç olarak, bilge olan kişi, bu dünyanın işleyişinden haberdar olarak dikkatli bir şekilde hareket eder. Büyük olan kişi, bir insanın veya hatta bir kuşun bile zarar görmesine neden olmaz. Öyle bir şekilde ilerler ki, bir karıncanın bile kalbini incitmez. Son olarak, sizi uygun olmayan şeylerden uzak tutar, sağduyulu bir şekilde düşünür, dinin ve adabın önerdiği yoldan ilerler (Ateş, 2006: 12).

Nefsine Uyup Gönül Kırmadan, Gönül Yapmak

Nefsine yan çıkıp da Kâ'be'yi yıksan dahi/ Incitme gönül yıkma ger uslu ger deli ol (Ateş, 2022: 183)

(Nefsine uyarak, nefsin için Kâbe'yi yıksan bile, akıllı veya deli tavırlarıyla kendine hâkim ol, sakın olaki gönül incitme, gönül yıkma. Bu Kâbe'yi yıkmaktan tehlikelidir.)

Lügatler, “Gönül” kelimesini “Dil” kelimesiyle birlikte kullanır ve bu terimler genellikle yürek veya kalp anlamında kullanılır. Ancak, yürek, bedene nispeten olan bir et parçasıdır, genellikle göğsün sol tarafında bulunur. Gönül ise manevî bir boyuttur. Gönül ile yürek arasındaki farklar açıktır: Yürek, fiziksel yapıdaki bir organdır, ancak gönül, manevî anlamda derinlik ve anlayışa işaret eder. İnsanın akıl üstü bilgilere ulaşma yeteneği veya bu tür bilgilerin insanda doğuşu; dünya nimetleri ve geçici arzuların ötesine geçen sūfî kişilerde Allah’ın tecellisi ve ilgili bilgilerin kaynağıdır. Gönül, insan için kâinatın yaratılış sırrını içinde barındıran bir ilâhî armağandır. Kâinatın yaratılış amacı sevgidir, sevginin filizlendiği yer ise gönüldür. Tasavvuf edebiyatı, gönül ve gönül temizliği üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda, 20. yüzyılın önemli tasavvufî şairlerinden biri olan Hulûsi Efendi’nin şiirleri, zengin hayal gücü ve düşünce yoğunluğu ile gönül kavramını hissetmemize ve anlamamıza yardımcı olur. Hulûsi Efendi’nin şiirlerinde gönle büyük bir yer ayrılmıştır. Gönül, tekâmülün ve manevî yükselişin gerçekleşebileceği bir mertebedir. Bir inci gibi, gönül, mananın suretine sahip, mana incisinin ta kendisidir. Yani gönül, manevî bir mekândır ve içinde kâinatın yaratılış sırrı gizlidir. Bu nedenle, gönül, bir bilgi hazinesi, ilâhî bir bilgi madenidir. Allah’ı esma ve sıfatıyla tanımak, yani marifetullah, gönül vasıtasıyla gerçekleşir. Bu bilgi, kalpte saklanan birlik incisidir. Bu yolla, Müslüman, birliğe ulaşır. Dolayısıyla, gönül aynı zamanda birlik sırrının saklandığı bir mekândır. Gönül için kullanılan başka bir isim ya da nitelik “Kâ’betu’llah”tır. Allah, mekândan münezzehtir, kâinata sığmaz, ancak mü’minin kalbinde yer alır. Bu nedenle, gönül, Allah’ın evi olarak kabul edilir. Gönül Beytullah olduğunda, Allah ona nazar eder, onu aydınlatır, ilâhî bilgilere âşina kılar. Allah’ın gönle tecellisi, gönlün maddî arzularından arınmasına bağlıdır. Gönül için mesafe, zaman ve mekân kavramları geçersizdir. Gönül, ilâhî bir bakış noktasıdır ve sadece Allah’a aittir. Başka sevgiler gönülde yer bulursa, yaratılışın sırrına aykırı olur. Çünkü gönül, Allah’ın evi olduğundan, onu yıkmak büyük bir günah olur (Kaplan, 2012: 19-30; Topbaş, 2009:464). İnsanın kalbi yani gönlü; Allah’ın gözlediği kutsal bir yerdir. Bu nedenle onu incitmek büyük bir hatadır. Hz. Mevlâna’nın dediği gibi, eğer basiret sahibiyse, kalp Kâbe’sini tavaf et. Toprakta yapılmış olan Kâbe’nin gerçek manası kalptir. Unutma ki eğer Allah’ın gözettiği bir kalbi incitirsen, onu kırarsan, Kâbe’ye yaya olarak gitmen bile kalbi incitmenin günahını telafi edemez.

Hulûsi Efendi’nin gönlü, merhamet dolu bulutlar gibi, değerli inci ve mercanlarla dolu bir gül bahçesidir. İlâhî ilhamlar, onun gönül coğrafyasına ansızın doğan şiirlerle doldurmuş, bazen sohbet ortamlarında, bazen seher vaktinde, bazen de hiç beklenmedik bir anda gelmiştir. Hulûsi Efendi, tasavvufî düşünceleriyle gönülleri daima etkilemiş, onlara hizmet etmiş yüce bir şahsiyettir. Ona göre, gönül; aşkın kaynağı, manevî ilhamların ve duyguların zuhur ettiği yerdir. Allah’ın sırlarının yansıdığı aynadır. Samimi bir kalp, sahibini Allah’ı her an kalbinde zikretmeye ve O’na tam bir imanla yönelmeye teşvik eder, manevî güç ve destek sağlar. Tüm bunların özü, insanın Hakk’ın huzuruna samimi bir şekilde ulaşmasıdır. Hulûsi Efendi, bu ebedî sevgiyle dolu gönül aynasında, Allah’ın yaratıklarına sevgiyle bakmış ve insanlara hizmeti, Hakk’a hizmet olarak görmüştür. İnsanlığa şefkat ve yardım konusunda Hz. Peygamber’i örnek alarak, O’nun yolunu takip etmiştir. Allah’ın ve Peygamber’in rızasını kazanmak için, insana ve çevreye karşı duyarlı olmuş, gösterdiği hassasiyetle samimiyetini hayatının her alanına yaymıştır. (Ateş, 2012: 11). Hayatı incelendiğinde, insanlar arası ilişkilere büyük önem verdiği ve bu konularda son derece hassas olduğu görülmüştür. İhlâs ve samimiyetin bir yansıması olarak, insanlara yardımsever ve hoşgörülü bir şekilde yaklaşmış, içinde bulunduğu topluma güven verici bir atmosfer sunmuş ve gönüllerde barışı sağlamıştır.

Güneş Misali Şefkatli, Toprak Gibi Tevazulu ve Su Gibi Cömert Olmak

Güneş gibi şefkatli yer gibi tevâzu’lu/ Su gibi sehâvetli merhametle dolu ol (Ateş, 2022: 183)

(Güneş misali şefkatli v merhametli ol, toprak gibi tevazu göster, su gibi herkese cömert davran, merhamet duyguları ile yüreği dolu ol.)

Sûfîler, derin hakikatleri ifade etmek, bilgeliği ifade etmek için dilin sınırlarını aşmak ve bazı hikmetleri sadece içeriden olanlara saklamak için sembolik dil kullanımına yönelirler. İbnü’l-Arabî’ye göre güneş, ay ve yıldızlar, Allah’ın evrenin bazı yararlarını onlara bağladığı unsurlardır. Allah, güneş, ay ve yıldızları daha çok ısı ve ışık olarak insanların gözlerine sunmuş, bazı hikmetleri ise onların ardında saklamıştır. İnsanlar genellikle onları sadece ısı ve ışıklarıyla tanır, ancak ibretle bakıldığında arkalarında gizlenen hikmetleri görmek mümkündür. Yeryüzündeki ışığın kaynağı güneş olduğu gibi, varlığın kaynağı da Allah’tır. İbnü’l-Arabî’nin düşünce sisteminde güneş, varlığın birliği ve yaratıkların Allah’a bağımlılığının sembolüdür. Güneş, yetkinliği sembolize ederken, ay eksikliği sembolize eder. İbnü’l-Arabî, peygamberler arasındaki farkı güneş-yıldız sembolizmi ile ifade eder. Ona göre güneş, Hz. Peygamber’i, yıldızlar ise diğer peygamberleri temsil eder. Güneş doğduğunda yıldızların ışıkları, güneşin ışığına katılır. İlk olarak ruhu yaratılan Hz. Peygamber’in dünyaya geliş sürecine kadar gönderilen diğer peygamberler, ona vekil olarak gönderilmiştir. Kendisi bir güneş gibi zuhur edince artık bütün ışıklar, ondan nurunu almaya başlamışlardır. Onun, hem kendinden önceki peygamberlerin hem de kendinden sonraki halifelerin hakikatlerine sahip olduğu anlamına gelir. Bu şekilde, O, “Evvel, Âhir, Zâhir ve Bâtın olan” Allah’ın ahlâkıyla

ahlâklanmış olmaktadır (Karadayı, 2021: ss.450-461). Bu beyti değerlendirirken, Hz. Mevlâna'ya atfedilen yedi öğüt, evrensel erdemlere atıf olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bu erdemlerin bazıları, farklı kişiler veya filozoflar tarafından önemsenmeyebilir veya itiraz edilebilir, ancak genel olarak ahlâkî değerlere ve ahlâklı olmaya önem veren herkes tarafından benimsenen erdemlerdir. Tevazu, hilm, cömertlik, hoşgörü, merhamet, dürüstlük ve sıdk gibi erdemler, bireylerin, toplumların ve hatta küresel düzeyde insanlığın her zaman sahip olması gereken ve geliştirmesi gereken erdemlerdir. Gelir dağılımındaki dengesizlik ve adaletsizlik, yoksulluğun devam ettiği bir dünyada cömertlik ve yardımseverliğin azaldığı, savaşların ve şiddet olaylarının arttığı bir çağda şefkat ve merhametin değeri daha iyi anlaşılmaktadır. Medeniyetler arası çatışmaların arttığı bir dönemde hoşgörü, doğruluk ve dürüstlüğün önemi daha da belirginleşmektedir. Bu öğütlerde geçen erdemlerin kozmik temellendirmeler de önemlidir. Doğadan alınan örnekler, herkesin bildiği ve yaşamını olumlu yönde etkileyen ortak varlıklardır. Doğa, iyiliğin mutlak kaynağı olan Allah'ın eseridir, bu nedenle bize iyilikte örnek olabilir (Yaran, 2007: 44). Hz. Mevlâna, “Şefkat ve merhamette, güneş gibi ol!” diyor. Şefkat ve merhamet, günümüzde giderek unutilan ve yerini şiddet ve zulme bırakan erdemler arasında en önemlisidir. Gelişmiş silahların kullanıldığı vahşî savaşlar dünya genelinde devam etmekte ve her gün yüzlerce insan ölmekte, binlerce kadın dul, yine o kadar çocukta öksüz ve yetim kalmaktadır. Hz. Mevlâna, şefkat ve merhametin önemini vurgulayarak insanları kategorilere ayırıp zulmetmek yerine, her varlığa sıcacık bir gönülle yaklaşmayı ve imkânlarımız ölçüsünde onlara yardım etmeyi öğütlemektedir. Ona göre, sevgi ve acıma insanlığın doğal özellikleridir; öfke ve istek ise hayvanlıkla ilişkilendirilen huylardır (Yaran, 2007: 32-33).

Hz. Mevlâna'nın toplum tarafından yaygın olarak bilinen yedi öğüdünden biri, “Tevazu ve alçakgönüllülükte toprak gibi ol.” şeklindedir. Hz. Mevlâna'nın düşüncesinde, beden ile ilâhî can arasındaki ilişki önemli bir konudur. Beden ve can, temel özellikleri bakımından farklıdır ve insan, bu nedenle kendisini dünyada bir yabancı olarak görebilir. Toprak, tasavvufî Türk edebiyatı ve halk inançlarında sıkça kullanılan sembollerden biridir ve yaratılış sürecinin ana maddesini temsil eder. Ayrıca, ölümün sembolü olarak da kabul edilirken, yaşamın kaynağı olan hava, su ve ateşle birleşerek hayatın temelini oluşturur. Toprak, insanın zayıflığının ve güçsüzlüğünün bir sembolüdür. İnsan, kendi gücüyle Yaratıcısının yardımı olmadan gerçek varlıkla bağlantı kuramaz. Bu nedenle, insan gücüyle yapabileceği şeylerin sınırlı olduğunu farkına varır ve Allah'a güvenir. İlâhî muhabbetin perdeleri, bu gerçeğe vâkıf olan bilgiler için açılır ve bu da alçakgönüllülük ve tevazuyla ilişkilendirilir. Şeytan, kibirden dolayı cennetten kovulmuştur ve bu nedenle, müritler ve yolcular önce nefislerini kontrol etmeli ve gururlarını kırmalıdır. Bu şekilde, tevazu ile cehaletten uzaklaşabilirler. İnsan, topraktan yaratılmıştır ve eninde sonunda toprağa dönecektir. Yaratılış mitlerinde, insanın yeryüzünün halifesi olduğu ancak aynı zamanda zayıf ve muhtaç bir kul olduğu vurgulanır. İnsan, ilerlerken ilk varlığını hatırlamalı ve toprağa dönüşünün bilincinde olmalıdır. Bu bilinç, onu diğer yaratıklardan daha değerli kılar (Bars ve Irmak, 2019: ss.1204-1211). Tasavvufî düşüncede, toprak genellikle sūfîyi sembolize eder. Toprak, çirkinliklere rağmen güzellikleri ortaya çıkarır ve insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için gıda sağlar. Bu nedenle, kötülüğe iyilikle yanıt verme, kibirden uzak durma ve saf kalple yaşama gibi erdemleri temsil eder. (Cebecioğlu, 2009: 243) Bu şekilde, insan kişisel benliğinden kurtulabilir ve olgunlaşabilir. Toprak gibi olmak, tevazu ve alçakgönüllülüğün bir ifadesidir.

Hulûsi Efendi'nin şiirlerinde toprak vurgusu, mürşidi İsmail Hakkı Efendi'nin soyadının etkisiyle şekillenmiştir. Bu nedenle, Hulûsi Efendi'nin toprağı şiirlerinde nasıl konu ettiğini anlamak, sembolik anlatımın içeriğini ve şeyhini nasıl tasvir ettiğini anlamak için önemlidir. Hulûsi Efendi, toprak kavramını merkeze aldığı dizelerinde tevazu, hizmet etmek, sevgilinin ayaklarına hizmet etmek, isim ve sıfatlardan geçmek, ayıpları örtmek, temizlik ve arınmak, aslına hatırlamak ve aslına dönmek gibi konuları vurgulamaktadır. Bu hususları ele alan beyitler, fenâ kavramının ahlâkî boyutunu ön plana çıkarmak için kullanılmıştır (Demir, 2023: 254-255). Hulûsi Efendi, varlığı kirlilikle sembolize ederken toprak olmanın değerini vurgulamaktadır. Sūfî geleneğinde, anâsır bilgisinden faydalanılarak ahlâk eğitimi verilmiştir. Yûnus Emre gibi şairlere göre toprak, dışarıdan bakıldığında sıradan gibi görünse de içsel olarak yüceliği temsil eder. Toprak olma metaforu, varlıkla bağların kesilmesi ve manevî yüceliğe ulaşma arasındaki ilişkiyi tasvir etmektedir (Demir, 2023: 342). Hulûsi Efendi, büyük bir tevazu örneği sergilemiştir. Yaptığı tüm faaliyetleri, Hak için gerçekleştirmiş ve Hak ile birlikte olmaya gayret etmiştir. Adalet ve hakikate uygun bir düzen kurmayı hedeflemiş ve yaptığı büyük hizmetlere rağmen, mütevazı bir kişilik sergilemiş ve adını duyurmaktan kaçınmıştır. Tasavvuf yolunda ulaştığı kemâlâtı, varlığını yok etmek olarak görmüş ve mütevazı olanların yerinin olarak Arş-ı Âlâ olacağını belirtmiştir. İnsanlara, Hakk dostlarının yolunda mütevazı olmalarını ve onları Allah'ın lütfu olarak görmelerini tavsiye etmiştir. (Özköse, 2022: 389). Sevgiliyi hatırlatan her şey, onun bulunduğu yerler ve ayağının bastığı topraklar, aşkların gözlerini ve gönüllerini neşelendirir. Cemalullah'ı görmeyi arzulayan bir derviş, yoklukla karşılaşsa bile kalbi saf, yüzü yumuşak ve özü toprak gibi tertemiz olmalıdır.

Hulûsi Efendi'nin “Su gibi sehavetli ol” öğüdünün mülhemi olan Hz. Mevlana'nın bir diğer öğüdü de şöyledir: “Cömertlik ve yardım etmede, akarsu gibi ol!” Akarsular ve nehirler, cömertlik ve yardımseverlikte örnek alınacak

niteliklere sahiptir. Öncelikle, onların ayırt etmeksizin herkese su sağlaması ve hayat kaynağı olması önemlidir. Su, insanlara ve hayvanlara, zenginlere ve fakirlere, herhangi bir ayırım yapmaksızın bolca hayat verir. Su, temizler, arındırır ve huzur verir. Dünya genelinde, açlık, yetersiz beslenme, barınma sorunları gibi birçok insanın karşılaştığı zorluklar düşünüldüğünde, suyun cömertliği ve yardımseverliği insanlık için hayatî öneme sahiptir. Hz. Mevlâna'nın öğretilerinde de vurgulandığı gibi, cimrilikten uzak durmak ve cömert olmak önemlidir. Mal ve mülkün kölesi olmak yerine özgür bir şekilde hareket etmek, bencil olmaktan kaçınıp sevgi ve yardımseverlikle dolup yükselmek insanın erdemlerinden biridir (Yaran, 2007: 31).

Dervişlik Yumuşak Huylu Olmayı ve Hoşgörüyü Öğütler

Gökçek gerek dervişin sanı yoksula baya/ Suçluların suçundan geçip hoş görgülü ol (Ateş, 2022: 183)

(Dervişliğin gereği olarak fakire de zengine de yumuşak ve latif davran. Hoşgörülü olmanın en güzel göstergesi suçluları affetmek hatta onları görmezden gelmektir.)

Derviş kelimesi, tasavvuf terminolojisinde uzun bir geçmişe sahiptir ve kökenine dair çeşitli tartışmalar bulunsada, genellikle “Kapı eşığı” anlamındaki “der-pîş” teriminden türediği kabul edilir. Hulûsi Efendi, dervişliği konu alan iki ayrı gazel yazmıştır. Bu şiirlerde ve diğer yazılarında, derviş kelimesine yüklediği anlamlarda tasavvufî hakikatlerin izlerine rastlanır. Ona göre, derviş sadece ahlâkî meziyetlerle değil, aynı zamanda tasavvufî deneyimle de tanımlanır. Ahlâkî yönüyle dervişlik, mütevazı, sözünde duran, kulluk bilinciyle hareket eden, içten ve samimi, cedelleşmeden uzak, insanları maddî durumlarına bakmaksızın eşit şekilde muamele eden, görünüşe önem vermeyen, tasavvufî eğitimde sabırlı, samimi ve iddiasız bir kişiliktir. Hulûsi Efendi, bir şiirinde derviş bedeni ve kıyafetler açısından tasvir eder. Buna göre, derviş, sert zeminde yatar, basit yiyeceklerle beslenir, ayakları çıplak ve başı açıktır. Özellikle bu satırlarda, tavır, sade dil ve içerik açısından Yunus Emre'nin etkisi görülür. Zira Yunus, derviş betimleyen bir şiirinde çıplak ayakları ve açık başı vurgulamış ve şiirini marifetle sonlandırmıştır (Demir, 2023: 191-194). Hulûsi Efendi'nin ifadesiyle dervişlik, derin bir farkındalıkla, kendini bilmeye, zikirle ve tüm varlık iddialarını aşarak Allah'a ulaşmayı hedefleyen bir duruştur. Dervişlik, insanı ikilikten birliğe, içsel dengeye, aşkla bağlantı kurmaya ve Allah'a ulaşmaya yönlendirir. Ancak mürşidin rehberliği olmadan, samimi bir niyet olmadan ve maddî varlıklardan vazgeçmeden derviş olunamaz. Tarikat kapısına adım atmadan, ihlaslı eylemlere sarılmadan dervişlik mümkün değildir. Hulûsi Efendi, derviş olmanın, maddî dünyadan soyunmak, içsel olarak dönüşmek, aşkla yanıp tutuşmak, kolay yolları tercih etmemek, sadece içsel deneyime odaklanmak, olgunlaşmak ve tartışmalardan kaçınmak gerektiğini vurgular. Ona göre, dervişin endişesi dünyevî değil manevîdir. Derviş, dünyevî zevklerle değil, günahlarına ağlayarak, geçmiş hatalarını telafi ederek, ilâhî rızaya ulaşarak ve sevgiliye kavuşarak içsel huzur bulur. (Özköse, 2022: 403).

Yok Olunca Var Olunur, Bu da Gerçek Sözle Mümkündür

Varlığından boşal kim yokluğa erişesin/ Sözüünü gerçek söyle Hulûsî'nin dili ol (Ateş, 2022: 183)

(Dünyevi varlık göstermek insanı olgunlaştırmaz. Yokluk ile sıfatlan ki yüceleri erişesin. Sözüünün gerçek olması, her söylediğinin Hulûsî'nin dilinden söylenmiş gibi hakikat olması demektir. Bana tercümen olmak istiyorsan her sözünde doğru konuş, doğruluktan ayrılmama)

Hiçbir şeyin olmadığı zamanlarda Hakk vardı. Bu evren ve tüm varlıklar yokluk denizinde var olmayı beklerken, Rahman'ın lütfu ve kudreti onları varlık denizinde gösterdi. Ancak, varlıkların ortaya çıkması onların bağımsız varlıkları olduğu anlamına gelmez; aslında var olan sadece Allah'tır. Diğer tüm varlıklar, öncesiz ve sonsuz olan Varlık denizinin dalgalarından başka bir şey değildir. İslâm'ın işaret ettiği temel prensiplerden biri varlığın tek ve bir olduğudur ve bu sadece ve sadece Allah'ın varlığına dayanır. O'ndan başka gerçek varlık sahibi yoktur; çünkü diğer varlıklar, sadece Allah'ın varlığına bağlı olarak var olurlar. Bu nedenle, tüm varlıklar Allah'ın tecellisi ya da varoluş yerleridir. Evrendeki varlıkların varlığı, bir gölgenin varlığına benzer. Nasıl ki eşya olmadan gölge olmazsa, Allah'ın varlığı olmadan da varlıkların düşünülmemeyeceği anlamına gelir. Allah'ın varlığı söz konusu olduğunda, diğer varlıkların varlığı göz ardı edilebilir. İslâm dininde “Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur.” anlamını taşıyan “Lâ ilâhe illallah” ifadesini söyleyen kişi, Allah'ın yaratıcılığını ve birliğini kabul ederek iman eder. Bu ifade, evrenin yaratıcısı olan Allah'ın tek ve mutlak gerçek olduğunu, varlıkların da sadece O'nun iradesiyle değerli ve güzel olduğunu kabul eder. Allah, her türlü maddî algının ötesindedir ve her zaman aktif ve bilgilidir. Onu gözlerimizle algılayamayız, ancak O, gözlerimizi algılar. Her şeyin yaratıcısı olan Allah'ı takip eden bir derviş, gerçek varlığın sadece O'nun olduğuna kesin olarak inanır. Bu gerçeğe ulaşmak için çeşitli düşünceleri ve inançları tetkik edebilir, ancak ruhsal deneyim yoluyla bu gerçeği anlayabilir (Gündoğdu, 2017: 53).

Tasavvufta fenâ, Allah'ta yok olmak anlamına gelir. Kul, Allah'ta yok olunca, kendi yokluğunu da fark eder ve fânî olur. İbn Arabî'ye göre, fenâ halinde kul, Allah'a ulaşır. Fenâ hali, kulun kendi benliğinin kaybolması ve tevhidin gerçekleşmesidir. Bu durumda, kul, tüm nefsi arzularını terk eder ve Allah'ın iradesine teslim olur. Bu

durum, tevhidin en yüksek derecesidir. Fenâ terimi, müridin kötü alışkanlıklarını bırakıp iyi hasletler kazanması anlamında kullanılır. Özellikle ilk dönemlerde, cehaletin yok edilip yerine ilmin, gafletin yerine zikrin, zulmün yerine ise adaletin gelmesi olarak anlaşılırdı. Bâyezîd-i Bistâmî'ye göre, sâlik, sürekli bir çaba ve nefis mücadelesi ile fenâ ve bâkî olmaya erişebilir. Hasan Harakânî, bir sūfîyi tanımlarken, yamalı elbise veya seccade ile değil, belli kurallar veya âdetlerle de değil, “Yok olan” bir kişi olarak tanımlar. Harakânî, müritlerini kendi benliklerinden geçip Allah'a ulaşmaya, kendilerini fânî kılmaya ve sadece Allah'ın varlığına bâkî olmaya çağırır. Başka bir tespitinde, sūfînin güneşe veya yıldızlara ihtiyacı olmadığını, varlık kisvesine ihtiyaç duymayan bir kimlik olduğunu vurgular (Tektaş, 2020: ss.26-31).

Allah'ın eşsiz kudretiyle her şeyi yarattığı gerçeği, bilginlerimizi ve gönül hekimlerimizi daima coşturan en büyük gerçeklerden biridir. İhrâmîzâde İsmail Hakkı Toprak Efendi gibi tasavvuf erbabı, “Yok olunuz. Yok olursanız, Allah var olur.” diyerek yok olmanın tasavvuf yolunda önemli bir aşama olduğunu ifade eder. Hakikatin varlığına ulaşarak fani varlıktan sıyrılan bir derviş, tamamen ihtiyaçsızlık mertebesine ulaşır ve nihai saadete erişir. Bu, dünya ve dünyaya dair her şeyden vazgeçmekle gerçekleşir. Sevgili Peygamberimiz'in sık sık yaptığı dua da bu yolu izleyecek Müslümanlara rehberlik etmektedir: “Allah'ım! Beni sana karşı muhtaç (fakir) kılarak müstağni eyle. Kendinden başkasına muhtaç (fakir) etme.” Kasas Suresi'nin 88. ayetinde ifadesini bulan Hakk'ın buyruğunu takip eden bir derviş, Allah'tan başka hiçbir şeyin gerçek varlık olmadığını anlar ve ruhunu dünyevî bağlardan arındırarak yokluğa teslim eder. Hulûsi Efendi gibi, Hakk'ın nuruyla dolan ve bunu başkalarına da yaymak için ömrünü adayan kutlu insanlar, öğrencilerine şu tavsiyede bulunur: “Varlığından boşal ki yokluğa erişesin; Sözü nü gerçek söyle Hulûsi'nin dili ol.” (Gündoğdu, 2017: 55). Bu tavsiyeyi yapan, gerçeğin yolunda yürümeyi kendine şiar edinen ideal insanların son temsilcilerinden biridir

Gerçek arayanların yöntemi, Hakk'ın şeriatıdır. Bu yolun rehberleri, Allah'ın yiğit erleri olan kutlu kişilerdir. İnsanın düşük benliği, on sekiz bin âlemleri bile tüketse, yine de tamamen yok edilemez. Ancak bu benliğin terbiyesi ve mücadele ile mümkündür. Bu ise ilâhî bir doktorun tedavisi ve Allah'ın yolu ile yolunu bulmuş tam bir bilge rehberin nazik bakışları ve tedbirleriyle gerçekleşir. Allah'ın yolunda ilerleyen bir kişinin bağlı olduğu, doğuştan gelen bir şekilde kabul edilmiş olan bir mürebbi ve hakiki bir rehberin olması gerekir. Böyle bir kişiye bağlanmış olan bağ, varlıkların tümünü bir araya getirerek çözmekten çok, hatta onları harekete geçirmekten bile acizdir. Çünkü bu bağlanma, insan bedeninden yapılmış açık dört unsurdan oluşan bir aracılıkla, ilâhî elin üstünde olduğu işaret ettiği manevî alışveriştir (Ateş, 2006: 53-54).

Müslümanlık, öncelikle Allah'a iman ve ardından özünde sözünde doğruluktur. Bir insan Allah'a iman eder ve “Rabbim Allah'tır.” der, ancak bu imanını doğrulukla pekiştirmese, o zaman gerçek selamete ulaşamaz. Çünkü Allah'a tam manasıyla iman eden ve doğruluğu elden bırakmayan bir kişi, dinin ruhunu yakalamış demektir. “Emrolunduğun gibi doğru ol!” (Hûd, 114) âyeti, bize nasıl davranmamız gerektiğini belirler. Kalbi, düşüncesi, sözü ve işi doğruluktan ayrılmayan bir Müslüman, Allah'a olan imanını yaşamının her alanına yansıtır. İstikâmet sahibi olan bir Müslüman, Allah'a, kendi nefsi ve diğer insanlara karşı sorumluluklarının bilincindedir ve bu sorumluluklarını yerine getirir. İstikâmet, doğrulukla aynıdır. Müslümanlık, içiyle dışıyla bir olan, hakka ve hukuka saygı gösteren, dürüst ve adil bir hayatı gerektirir. Müslümanlık, sadece ibadetlerde değil, tüm yaşantıda doğrulukla anılmayı gerektirir. Allah'a iman eden ve doğrulukla hareket eden bir Müslüman için dünya ve ahirette korku yoktur, çünkü onlar ebedî olarak cennetle müjdelenmiştir. Hulûsi'nin dili olmak, sözü gerçek söylemekle mümkündür (Ateş, 2016: 195).

SONUÇ

İslâm ideali, aslında insan ideali demektir. Zira din, insan için vardır. Bu idealin beslenmesi ise kalbin hareketiyle gerçekleşir. Sevgi eksik olan insanların dindarlıkları, sadece dışsal bir gösteriden ibarettir. Hulûsi Efendi, her türlü faaliyetini Allah için yapmanın çabası içinde olmuştur. Onun için en büyük ideal, Allah ile beraber olmaktır. Hulûsi Efendi, şiiri bir amaç olmaktan öte ideallerine hizmet maksadıyla bir araç vasfında görmüştür. İnsana, insan oluşundan dolayı değer veren Hulûsi Efendi, sahip olduğu tasavvuf anlayışını da bu doğrultuda geliştirmiştir. Allah'a, Peygamber'e ve Allah'ın yarattıklarına olan sevgi temelinde manevî bir eğitim metodunu benimsemiştir. Bu eğitime göre, insan, Allah ve Peygamber'in aşkıyla kalbini doldurarak diğerlerine karşı kucaklayıcı bir tutum sergiler, manevî değerlere bağlı kalır ve nefsinin terbiyesine odaklanır. İnsana sevgi ve şefkatle yaklaşmayı, halka hizmet etmeyi, aslında Allah'a hizmet olarak gören yüce bir varlık olarak görür. Bu ideal insan modelinin gerçekleştirilmesi ise insanın temelden bu manevî atmosfer içinde yetiştirilmesini gerektirir.

Hulûsi Efendi'ye göre, ideal insan büyüklük taslamaktan kaçınmalı, başkalarını küçümsememeli ve onlarla alay etmemelidir. Yalan söylemekten, hainlik yapmaktan, insanların kalplerini kırmaktan, insanlığa zarar vermekten ve kötü alışkanlık hareketlerinden uzak durmalıdır. Tüm dinî yasaklardan kaçınarak, helal sınırlar içinde Allah'ın emirlerine uygun yaşamalıdır. İnsan, fitraten temiz bir varlık olarak bu âleme gelir ve bu temizliği korumalı, günah

ve kötülüklerle lekelenmemelidir. Gerçek ve ideal insan, sınırlarını bilir ve aşmaz, toplumun yararına çalışır ve hiçbir varlığa zarar vermez. Saf bir fikre, sağlam bir inanca ve yüce bir inceliğe sahip olmalıdır. Dünyada yaşamın amacı, Allah'ın rızasını kazanmaktır. İdeal insan, yüksek ahlâk kurallarını bozacak basit şeylere yönelmez, dinî kurallara sadık kalarak erdemli bir yaşam sürer, faydalı işlerle meşgul olur ve israftan kaçınır. Orta yolu takip ederek dünya hayatını yaşar ve ahiret için çalışır. Geçici zevkler uğruna manevî değerlerini harcamaz ve kimseyi incitmeden yaşar. Sonuç olarak, ideal insan, güzel ahlâkın insanı terbiye eden güzellikleriyle donanmış olmalıdır, çünkü güzel ahlâk, olgun davranışların temelidir.

Hulûsi Efendi'nin belirlediği ideal insan tipini anlamak, onu anlamak için önemlidir. Onun ideal insanı, keramet dolu anıları ve yaşamıyla tanımlanır, bu da herkesin genel hatlarıyla bildiği bir kişidir. Özellikle Darende'de ve ona bağlı kişiler üzerindeki otoritesi, İslâm'ın önerdiği ideal insan modeline, yani kâmil insan özelliklerine uygun olduğunu gösterir. Hulûsi Efendi'nin manevî otoritesinin kaynağı, söyledikleri ile yaptıklarının uyumlu olması, yani bizzat kendisidir. Ancak, "İdeal tip" ifadesiyle, ortaya çıkan portrede sevgi, duygular, aşk ve ıstırap gibi unsurlar eksik değildir; bu resim soğuk değildir. O'nun eşsiz kılan şey, gerçekten yaşadığı tevazudur. Hiçbir zaman azametle yürümeyen ve davetlere icabet eden Hulûsi Efendi, çeşitli açılış törenlerinden güreş müsabakalarına kadar her yerde toplum bulunmuştur. Hulûsi Efendi'nin kadirşinaslığı ve sevgi dolu kişiliği, onun yüce bir vefa hasletine sahip olduğunu göstermektedir. Hulûsi Efendi'nin hayatındaki her adım ve onun ideal insan modeli olarak şahsiyeti; Kur'an ve Sünnet'in tarif ettiği ideal insan tipidir. Bütün yaşamını, Yaratıcı'nın istediği gibi bir kul olmaya adanmıştır ve bu makalede belirttiği her nasihat ideal insan tipinin bize göstergesidir. Bu tecrübenin temeli sadece dinî duygular değil, aynı zamanda tarihî ve toplumsal sorumluluğunu yerine getirmiş bir birey olmasındandır. Çünkü "Yurdumun her taşını Ka'be sayarım." diyen Hulûsi Efendi'nin liderlik vasıfları, dinî liderlik boyutlarını aşar ve tarih ve toplumsal bilinç önünde belirginlik kazanır.

KAYNAKÇA

- Akkuş, M. (2009). "Nasihatnameler ve Hulûsi Efendi (k.s.)'nin Dilinden Nasihatlar", Somuncu Baba Dergisi, 17 (105): 10-13.
- Aksoy, H. (1997). "Osman Hulûsi Efendi Hazretlerinin İlme Verdiği Değer ve Önem". Somuncu Baba ve Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Sempozyum Tebliğleri. Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı Yay., Ankara.
- Arslan, M. (1994). Pendnâme-i Zarîfî, Dilek Matbaacılık, Sivas.
- Ateş, H. H.(2012). "Hulûsi Efendi (k.s)'nin Gönül İklimi". İçinde Gönül ve Aşka Dair. Nasihat Yayınları, Ankara.
- Ateş, O. H. (2006). Mektûbât-ı Hulûsî-i Dârendevî, Haz.: Mehmet Akkuş & Ali Yılmaz, Nasihat Yayınları, (2. Baskı), İstanbul.
- Ateş, O. H. (2016). Şeyh Hamid-i Veli Minberinden Hutbeler, Haz.: Mehmet Akkuş & Ali Yılmaz, Nasihat Yayınları, (3. Baskı). İstanbul.
- Ateş, O. H. (2022). Divân-ı Hulûsî-i Dârendevî, Haz.: Mehmet Akkuş & Ali Yılmaz, Nasihat Yayınları, (6. Baskı), Ankara.
- Ay, Ü. (2013). "Es-Seyyid Hulûsi Efendi Divanı'nda Kardeşlik Duygusu", Gül ve Gönül Medeniyeti Uluslararası Somuncu Baba ve Hulûsi Efendi Sempozyumu Sempozyum Bildirileri, Nasihat Yayınları, Ankara.
- Bars, M. E. & Irmak, Y. (2019). "Tasavvuf ve Halk İnancı Işığında Tasavvuf Yunus Emre'de Toprak İmgesi" Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9 (18): 1199-1211.
- Bolay, S. H. (1989). "Âlem", İçinde Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), (2): 357-360, İstanbul.
- Bulut, H. (2020). "Tasavvufî Bir Bakış Açısıyla Nefis", Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi, 1 (1): 165-188.
- Cebecioğlu, E. (2009). Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü. Ağaç Kitabevi Yayınları. İstanbul.
- Çağrıç, M. (1996). "Gurur". İçinde Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), (14): 212-213, İstanbul.
- Çağrıç, M. (2006). "Nasihat", İçinde Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), (32): 408-409, İstanbul.
- Demir, H. (2023). "Osman Hulûsi Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı", Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Eraydın, S. (1981). Tasavvuf ve Tarikatlar, Marifet Yayınları, İstanbul.

- Gündoğdu, M. (2016). “Osman Hulûsi Efendi’nin (k.s) Hikmet Yüklü Nasihatleri”, Somuncu Baba Dergisi, 23, (194): 70-72.
- Gündoğdu, M. (2017). “Her Şey, Yüce Allah ile Anlam Bulur”, Somuncu Baba Dergisi, 24 (202): 52-55.
- Gündoğdu, M. (2017). “Nefsin Hevasına Aldanmamak”, Somuncu Baba Dergisi, 23 (195): 68-70.
- İdrız, H. H. (2020). “İslâm Düşüncesinde Nasihatü’l-Mülûk Geleneği ve Gazâlî’nin Nasihatü’l-Mülûk’u”, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- İslâmoğlu, A. (2010). “Ömür”, Somuncu Baba Dergisi, 17 (117): 10-13.
- Kaplan, M. (2012). Gönül ve Aşka Dair. Nasihat Yayınları. Ankara.
- Karadayı, O. N. (2021). “İbnü’l-Arabî’de Güneş-Ay-Yıldız Sembolizmi”, Ekev Akademi Dergisi, (86): 449-466.
- Kasım, İ. (2019). “Tasavvufta İrşâd ve Mürşide Teslimiyet”, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Korkmaz, Ö. (2020). “19. Yüzyıl Âşık Edebiyatında İdeal İnsanın Tutum ve Davranışları”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Özçelik, M. (2016). “Şiir ve Nasihat”, Somuncu Baba Dergisi, 23 (189): 76-79.
- Özçelik, M. (2020). “Hulûsi Efendi’den Nasihatler”, Somuncu Baba Dergisi, 26 (232): 42-45.
- Özköse, K. (2022). Gönülden Gönüle Akan Aşk Deryası: Darendeli Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi (k.s.)’nin Tasavvuf Anlayışı, Nasihat Yayınları, İstanbul.
- Öztoprak, N. (2020). 20. Yüzyıl Mutasavvıf Dîvân Şairi Seyyid Osman Hulûsî Efendi Dîvânı (İnceleme-Metin-Nesre Çeviri), Nasihat Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, Y. N. (1979). Kuran-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf, İstanbul.
- Pala, İ. (2006). “Nasihatnâme”, İçinde Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), (32): 409, İstanbul.
- Palakoğlu, İ. (2004). Gönüller Sultanı es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Reşit Paşa H. (1965). Tasavvuf (Tarikatlar Silsilesi ve İslâm Ahlakı), Salah Bilici Kitabevi, İstanbul.
- Sundal, F. (1997). “Tarih ve Toplumsal Bilinç Önünde Hulusi Efendi”, Somuncu Baba ve Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Sempozyumu Tebliğleri, Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı Yayınları, Ankara.
- Tektaş, M. (2020). “Dünyada Fânî Olup Bekâ Sırrına Ermek”, Somuncu Baba Dergisi, 27 (241): 26-31.
- Tok, V. A. (2021). “Nasihat Önemlidir”, Somuncu Baba Dergisi, 28 (248): 56-59.
- Tok, V. A. (2009), “Osman Hulûsi Efendi (k.s.)’nin Nasihat Şiiri”, Somuncu Baba Dergisi, 16 (104): 38-41.
- Topbaş, O. N. (2009). Faziletler Medeniyeti. (2. Cilt). Erkam Yayınları. İstanbul.
- Tosun, N. (2014). Doğunun Hikâye Kuramı. Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- Yaran, C. S. (2007). “Mevlâna’nın Yedi Öğüdü: Evrensel Erdemler, Kozmik Temellendirmeler ve Aidiyet Meselesi”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (16): 21-48.
- Yılmaz, H. K. (2007). “İncinmeyen ve İncitmeyen Peygamber”. Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi. 1 (1): 82-84.